

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Οι Συμφωνίες της Ζυρίχης (11.2.1959) και του Λονδίνου (19.2.1959) προέβλεπαν τη σύσταση ενός ανεξάρτητου και κυρίαρχου κυπριακού κράτους το οποίο όμως τελούσε υπό την ομηρία της γεωγραφίας του και αντανακλούσε περισσότερο εξισορροπητικούς συσχετισμούς εξωτερικών παραγόντων παρά την πραγματικότητα της ίδιας της Κύπρου. Οι Συμφωνίες που υπογράφηκαν στη Ζυρίχη από τους πρωθυπουργούς Ελλάδας και Τουρκίας, Κωνσταντίνο Καραμανλή και Αντνάν Μεντερές, ήταν οι ακόλουθες: 1) *Βασική Διάρθρωσις της Δημοκρατίας της Κύπρου*, το συνταγματικό καθεστώς του νέου κράτους. 2) *Συνθήκη Εγγυήσεως μεταξύ της Δημοκρατίας της Κύπρου και της Μεγάλης Βρετανίας, της Ελλάδος και της Τουρκίας* με την οποία η Ελλάδα, η Τουρκία και η Μεγάλη Βρετανία ανακηρύχτηκαν Εγγυήτριες Δυνάμεις της ανεξαρτησίας, της εδαφικής ακεραιότητας και της ασφάλειας της Κύπρου με το δικαίωμα να επεμβαίνουν είτε από κοινού είτε μονομερώς με σκοπό την αποκατάσταση της τάξης των πραγμάτων. Δεν προέκυπτε από πουθενά το δικαίωμα στρατιωτικής επέμβασης, κάτι που απαγορευόταν και από τον Χάρτη των Ηνωμένων Εθνών. 3) *Συνθήκη Συμμαχίας μεταξύ της Δημοκρατίας της Κύπρου και της Ελλάδος και της Τουρκίας*. Στο πλαίσιο της στρατιωτικής συμμαχίας προβλεπόταν η στάθμευση στην Κύπρο στρατιωτικών αποσπασμάτων της Ελλάδος και της Τουρκίας από 950 και 650 άνδρες αντίστοιχα. Έτσι, ιδρύθηκε η Ελληνική Δύναμις Κύπρου (ΕΛΔΥΚ) και η Τουρκική Δύναμις Κύπρου (ΤΟΥΡΔΥΚ). 4) *Συμφωνία Κυρίων*. Με τη μυστική αυτή συμφωνία ο Καραμανλής και ο Μεντερές συμφώνησαν ότι θα υποστήριζαν την ένταξη της Κύπρου στο ΝΑΤΟ και θα παρενέβαιναν στον Πρόεδρο και Αντιπρόεδρο της Κύπρου για να τεθεί εκτός νόμου στην Κύπρο το Κομμουνιστικό Κόμμα.

Το προβλεπόμενο σύνταγμα ήταν πράγματι περίπλοκο και δύσκαμπτο. Παραχωρούσε υπερβολικά προνόμια στην τουρκοκυπριακή κοινότητα, που δεν αντιστοιχούσαν στην αριθμητική, οικονομική, κοινωνική και πολιτιστική της ισχύ, και περιείχε σπερματικά διχοτομικά στοιχεία (ξεχωριστοί ελληνικοί και τουρκοί δήμοι στη Λευκωσία, στην Αμμόχωστο, στη Λάρνακα, στη Λεμεσό και στην Πάφο, δημιουργία δύο κοινοτικών συνελεύσεων, της Ελληνικής Κοινοτικής Συνέλευσης Κύπρου και της Τουρκικής Κοινοτικής Συνέλευσης Κύπρου, κεντρι-

κή ενιαία Βουλή των αντιπροσώπων με 70% Έλληνες και 30% Τούρκους, αλλά κάθε κοινότητα θα εξέλεγε τους βουλευτές της με ξεχωριστές πλειοψηφίες, εκχώρηση δικαιώματος αρνησικυρίας στον Τούρκο αντιπρόεδρο της Κυπριακής Δημοκρατίας, καμιά φορολογία δεν θα μπορούσε να επιβληθεί αν ο σχετικός νόμος δεν εγκρινόταν με απλή πλειοψηφία ξεχωριστά από τα ελληνικά και τουρκικά μέλη της Βουλής, η τουρκοκυπριακή κοινότητα του 18% απέκτησε το δικαίωμα να κατέχει το 30% των θέσεων στο δημόσιο και του 40% στην αστυνομία και στο στρατό, το Ανώτατο Συνταγματικό Δικαστήριο θα αποτελούνταν από έναν Ελληνοκύπριο και έναν Τουρκοκύπριο δικαστή με ουδέτερο Πρόεδρο). Η ένωση ή διχοτόμηση της Κύπρου αποκλείσθηκε.

Εφόσον η ένωση ολόκληρης της Κύπρου με την Ελλάδα, το ιδανικό των αγωνιστών της ΕΟΚΑ, κατέστη τελικά ανέφικτη το 1959/60, τα πρακτικά και ουσιαστικά πλεονεκτήματα της ανεξαρτησίας του 1959 θα έπρεπε να είναι σαφώς περισσότερα για τους Ελληνοκύπριους. Αυτό όμως προϋπέθετε, μεταξύ των άλλων, ότι και η ελληνική πλευρά θα έπρεπε να είχε εγκαταλείψει νωρίτερα τη ρητορική της ένωσης, όπως ερμηνευόταν το δικαίωμα της αυτοδιάθεσης, και να διεκδικήσει την ανεξαρτησία με τους καλύτερους δυνατούς όρους. Αλλά ούτε η Αθήνα, ούτε η Λευκωσία δεν ήθελαν ξεκάθαρα να επωμιστούν το βάρος της αλλαγής της πορείας από την ένωση προς την ανεξαρτησία, η οποία είχε στην ουσία δρομολογηθεί, ωστόσο τα συνθήματα της ένωσης και της αυτοδιάθεσης κυριαρχούσαν.

Ο Αρχιεπίσκοπος Μακάριος, συνοδευόμενος από τον μητροπολίτη Κιτίου Άνθιμο, επισκέφθηκε την Αθήνα στις 29 Ιανουαρίου 1959 και ενημερώθηκε από τον πρωθυπουργό και τον υπουργό Εξωτερικών Ευάγγελο-Αβέρωφ Τοσίτσα για τα όσα μέχρι τότε είχαν συμφωνηθεί κατά τις ελληνοτουρκικές συνομιλίες. Οι δύο ιεράρχες έδωσαν την έγκρισή τους και μάλιστα ο ίδιος Μακάριος επέμενε στον διαχωρισμό των δήμων¹ που αργότερα θα προσπαθήσει να αναιρέσει. Όταν ο Μακάριος παρέλαβε τα τελικά κείμενα των συμφωνιών και τα μελέτησε προσεκτικά, υπό την επήρεια των επικριτικών σχολίων του ελληνικού Τύπου, της καταδίκης των Συμφωνιών από τον μητροπολίτη Κυρηνείας Κυπριανό και των γνωμοδοτήσεων των συμβούλων του, αρνήθηκε να τις υπογράψει και κατέβαλε άοκνες προσπάθειες στην επακόλουθη Διάσκεψη του Λονδίνου να εξασφαλίσει τροποποιήσεις επίμαχων σημείων των συμφωνιών (των χωριστών

1. Βλ. Μενέλαος Αλεξανδράκης-Βύρων Θεοδωρόπουλος-Ευστάθιος Λαγάκος, *Το Κυπριακό 1950-1974. Μια ενδοσκοπήση*, Β' έκδοση, εκδόσεις Ελληνική Ευροεκδοτική, Αθήνα 1987, σ. 28. Αν οι δήμοι ήταν ενιαίοι, οι Ελληνοκύπριοι θα αναλάμβαναν το οικονομικό κόστος των υπανάπτυκτων τουρκικών συνοικιών.

πλειοψηφιών, της έκτασης του veto του Προέδρου και του Αντιπροέδρου, της συμμετοχής των Τουρκοκυπρίων στη δημόσια διοίκηση σε ποσοστό 30%, του δικαιώματος των Εγγυητριών Δυνάμεων για μονομερή επέμβαση). Δεν επρόκειτο για θεατρνισμό, αλλά ίσως για ένα μήνυμα ότι οι Συμφωνίες της Ζυρίχης, προϊόν άτεγκτης ανάγκης το 1959, δεν έγιναν δεκτές στην Κύπρο χωρίς αντίδραση και ότι το ακροτελεύτιο άρθρο της *Βασικής Διάρθρωσης* για την απαγόρευση της κατάργησης ή τροποποίησης θεμελιωδών άρθρων του συντάγματος τελούσε υπό αίρεση. Τελικά ο Μακάριος στις 19 Φεβρουαρίου 1959 αποδέχτηκε στο Λονδίνο τις Συμφωνίες της Ζυρίχης και ό,τι άλλο είχε συμφωνηθεί στη βρετανική πρωτεύουσα: Δήλωση της βρετανικής κυβέρνησης για το καθεστώς των δύο κυρίαρχων βρετανικών βάσεων στη Δεκέλεια και στο Ακρωτήρι, δήλωση των υπουργών Εξωτερικών Ελλάδας και Τουρκίας για την αναγνώριση των κυριαρχικών δικαιωμάτων της Βρετανίας επί των βάσεων της στην Κύπρο.

Με δεδομένο ότι η Κύπρος ήταν στρατηγικής σημασίας για την Αγγλία και ότι η Τουρκία έθετε ζήτημα ασφάλειάς της σε περίπτωση ένωσης της Κύπρου με την Ελλάδα και είχε αναγορευτεί σε ισότιμο διαπραγματευτή με τη θέση της διχοτόμησης ή της ομοσπονδιοποίησης της Κύπρου, η λύση της δεσμευμένης ανεξαρτησίας στη Ζυρίχη ήταν καλύτερη από εκείνη που προέβλεπε το σχέδιο Μακμίλαν το 1958 για συγκυριαρχία Ελλάδας, Τουρκίας και Μεγάλης Βρετανίας στην Κύπρο. Στην Κύπρο ιδρύθηκε ένα *de jure* ενιαίο και ανεξάρτητο κράτος και όχι ομοσπονδιακό, όπως επιδίωκαν οι Τούρκοι². Η είσοδος της Κύπρου στον ΟΗΕ δεν ματαιώθηκε. Ο πόθος των Κυπρίων για ελεύθερο πολιτικό βίο με την κατάλυση της αγγλοκρατίας ήταν σφοδρός και επισκίασε αρχικά τα μειονεκτήματα του συντάγματος. Σε τελευταία ανάλυση το σύνταγμα έπρεπε να δοκιμαστεί στην πράξη. Μόνο μέσα σε συνθήκες ειρήνης και κυρίως οικονομικής ανάπτυξης της Κύπρου θα μπορούσε να επιτευχθεί η προοδευτική βελτίωση ορισμένων μειονεκτημάτων της πολιτειακής δομής του νέου κράτους. Η ελληνική κυβέρνηση πίστευε ότι η υπεροχή των Ελληνοκυπρίων σε όλα τα επίπεδα θα οδηγούσε στην κατίσχυση των Ελληνοκυπρίων επί των Τουρκοκυπρίων και στον παραμερισμό των αντιδημοκρατικών διατάξεων του Συντάγματος και των Συνθηκών³, με άλλα λόγια ότι ο χρόνος λειτουργούσε υπέρ των Ελληνοκυπρίων. Το Σύνταγμα της Κύπρου καταρτίστηκε από μια Μικτή Συνταγματική Επιτροπή, αποτελούμενη από Ελλαδίτες, Τούρκους, Ελληνοκύπριους και Τουρκοκύπριους νομικούς και τον ανεξάρτητο νομικό σύμβουλο Μαρσέλ Μπριτέλ. Η Επιτροπή

2. Ευάνθης Χατζηβασιλείου, *Το Κυπριακό Ζήτημα, 1878-1960: Η συνταγματική πτυχή*, εκδόσεις Γράμματα, Αθήνα 1998, σσ. 127-128.

3. Αλεξανδράκης-Θεοδωρόπουλος-Λαγάκος, *ό.π.*, σ. 29.

εργάστηκε ένα χρόνο περίπου (13.4.1959-6.4.1960). Το Σύνταγμα βασίστηκε στις Συμφωνίες της Ζυρίχης.

Στις 13.12.1959 έγιναν οι πρώτες προεδρικές εκλογές τις οποίες κέρδισε ο Μακάριος με 66.85%. Ο ανθυποψήφιος του Ιωάννης Κληρίδης, ο οποίος στηρίχθηκε από το ΑΚΕΛ και από μια πτέρυγα της δεξιάς που τάχθηκε κατά των Συμφωνιών, έλαβε το 33.15%. Στη θέση του Αντιπροέδρου αναδείχτηκε στις 3.12.1959 χωρίς ανθυποψήφιο ο Φαζίλ Κιουτσούκ. Στις 31.7.1960 έγιναν οι βουλευτικές εκλογές με πλειοψηφικό σύστημα. Από τις 35 έδρες οι οπαδοί του Μακαρίου, που είχαν ιδρύσει το Πατριωτικό Μέτωπο, κέρδισαν τις 30. Τις υπόλοιπες 5 έδρες κατέλαβε το ΑΚΕΛ. Πρόεδρος της Βουλής των Αντιπροσώπων αναδείχτηκε ο Γλαύκος Κληρίδης. Στις 7.8.1960 έγιναν οι εκλογές για την ανάδειξη των βουλευτών των δύο Κοινοτικών Συνελεύσεων. Πρόεδρος της Ελληνικής Κοινοτικής Συνελεύσεως αναδείχτηκε ο γυμνασιάρχης του Παγκυπρίου Γυμνασίου Κωνσταντίνος Σπυριδάκης, ενώ πρόεδρος της Τουρκικής Κοινοτικής Συνελεύσεως ο νομικός Ραούφ Ντενκτάς. Στις 16 Αυγούστου 1960 ανακηρύχτηκε η ίδρυση της Ανεξάρτητης Δημοκρατίας της Κύπρου.

Ωστόσο, πολύ νωρίς διαφάνηκε ότι μεταξύ των δύο κοινοτήτων υπήρχε μια αμοιβαία καχυποψία. Οι Ελληνοκύπριοι είχαν αγωνιστεί για την ένωση και απέκτησαν μια προβληματική ανεξαρτησία. Αξιωματούχοι του κράτους τόνιζαν ότι οι συμφωνίες Ζυρίχης-Λονδίνου ήταν μια μεταβατική λύση και ο ίδιος ο Αρχιεπίσκοπος Μακάριος, πριν ακόμα από την 16^η Αυγούστου 1960, δήλωνε με διπλωματική γλώσσα ότι «*το οικοδόμημα όμως δεν ετελείωσεν, το πνεύμα της επαναστάσεως δεν ολοκληρώθη*», «*οι εθνικοί αγώνες ουδέποτε εξαντλούνται και ουδέποτε τερματίζονται*»⁴. Στην Αθήνα το κόμμα των Φιλελευθέρων του Σοφοκλή Βενιζέλου στράφηκε κατά των Συμφωνιών, ενώ ο Γεώργιος Παπανδρέου κατά τη διάρκεια του ανένδοτου αγώνα χαρακτήριζε τις Συμφωνίες ως «*συμφορά και προδοσία*». Τόσο στην Ελλάδα, όσο και στην Κύπρο το Κυπριακό εμπλεκόταν στις κομματικές ή προσωπικές έριδες με πνεύμα εμπάθειας και φανατισμού. Η τουρκική πλευρά διέβλεπε ότι απώτερος στόχος των Ελληνοκυπρίων ήταν η ένωση και ερμήνευε κάθε αλλαγή των Συμφωνιών ως βήμα για την επίτευξη αυτού του στόχου. Οι Τουρκοκύπριοι ποδηγετούνταν από την Άγκυρα. Μετά την πραξικοπηματική ανατροπή της κυβέρνησης Μεντερές από τον στρατηγό Τζεμάλ Γκιουρσέλ, τον Μάιο του 1960, η νέα κυβέρνηση του Ισμέτ Ινονού, για λόγους εσωτερικής πολιτικής κατανάλωσης, χαρακτήρισε ως συμβιβαστική την πολιτική του Μεντερές στο Κυπριακό και κινήθηκε προς την κατεύθυνση της διχοτόμησης με τον Ντενκτάς ως φερέφωνό της.

4. *Αυτόθι*, σ. 29.

Τα πρώτα σημάδια της δυσλειτουργίας του κράτους φάνηκαν το 1960/61, όταν η τουρκοκυπριακή πλευρά έθεσε ζήτημα διαχωρισμού των δήμων, διαχωρισμού του κυπριακού στρατού σε ελληνικές και τουρκικές μονάδες και πιστής εφαρμογής της συνταγματικής πρόβλεψης για κάλυψη του 30% της δημόσιας διοίκησης από Τουρκοκύπριους, παρόλο που δεν υπήρχαν προσοντούχοι Τουρκοκύπριοι δημόσιοι υπάλληλοι. Τον Δεκέμβριο του 1961 οι Τουρκοκύπριοι βουλευτές αρνήθηκαν να ψηφίσουν νομοσχέδιο για τον φόρο εισοδήματος, στερώντας έτσι το κράτος από ένα σημαντικό πόρο. Ενιαίος κυπριακός στρατός δεν ιδρύθηκε. Αντίθετα, στην Κύπρο ο υπουργός Εσωτερικών Πολύκαρπος Γεωργιάδης εδραίωσε τη δική του ένοπλη «Οργάνωση», ενώ άλλοι Ελληνοκύπριοι είχαν τον δικό τους ιδιωτικό στρατό των «καπετανάτων». Η Άγκυρα εξόπλιζε τους Τουρκοκύπριους και οργάνωνε τις δυνάμεις τους με αξιωματικούς από την Τουρκία. Για τον Μακάριο η αναθεώρηση του Συντάγματος κατέστη επιτακτικό ζήτημα. Κατά την επίσκεψή του στην Ουάσιγκτον τον Ιούνιο του 1962 και στην Άγκυρα τον Νοέμβριο του ιδίου έτους έθεσε διακριτικά ζήτημα αναθεώρησης του Συντάγματος, αλλά τόσο ο Τζων Κένεντυ όσο και ο Τούρκος πρωθυπουργός Ισμέτ Ινονού επέμεναν στην εφαρμογή των Συμφωνιών Ζυρίχης-Λονδίνου⁵. Η διεθνής συγκυρία δεν ευνοούσε τη διεθνοποίηση του ζητήματος της τροποποίησης των Συμφωνιών και μια μονομερής ενέργεια του Μακαρίου θα αποτελούσε ολέθριο σφάλμα. Αλλά και στην τουρκική πλευρά αποστελλόταν ένα ανησυχητικό γι' αυτήν μήνυμα, δεδομένου ότι η προσπάθεια για την αναθεώρηση του Συντάγματος συνοδευόταν από τη ρητορική της ένωσης. Με το φορολογικό ζήτημα σε αδιέξοδο και το ζήτημα των χωριστών δήμων σε εκκρεμότητα, ο Μακάριος στις 28 Οκτωβρίου 1962, στα αποκαλυπτήρια της προτομής του ήρωα της ΕΟΚΑ Μάρκου Δράκου, προέβη σε ενωτικό κήρυγμα. «...Αγέραςτος η μορφή του θα πλανάται από τον τόπον της θυσίας του, πάνω από τους γραφικούς λόφους και τους γαλανούς αιγιαλούς της νήσου ταύτης, δια να υπενθυμίζει ότι ο αγών δεν έληξεν, ότι το χρέος θα εξακολουθήσει να υφίσταται μέχρις ότου ο ιερός σκοπός, δια τον οποίον ο ήρωας εθυσίασε την ζωήν του εκπληρωθή, μέχρις ότου το όνειρον της εθνικής αποκαταστάσεως γίνη πραγματικότης. Διότι αμετάθετοι παραμένουν οι σκοποί και αναλλοίωτον το τέρμα των αγώνων μας. Η ιστορία δεν πλαστογραφείται, αι δε συμβάσεις, τας οποίας υπηγόρευσαν δεδομένοι συνθήκαι, δεν δύνανται να δεσμεύσουν επ' άπειρον τας συνειδήσεις. Ο ιστορικός νόμος υπήρξε πάντοτε επιτακτικός εις την διαμόρφωσιν καταστάσεων, βάσει ουχί της θελήσεως των ολίγων και των μηχανορραφιών των ισχυρών, αλλά βάσει της θελήσεως της μεγά-

5. Βλ. Νίκου Κρανιδιώτη, *Ανοχύρωτη Πολιτεία. Κύπρος 1960-1974. Τόμος Α'*, Βιβλιοπωλείο της "Εστίας" 'Ι.Δ. Κολλάρου & Σίας Α.Ε., Αθήνα 1985, σ. 35, 41.

λης πλειοψηφίας του λαού, με γνώμονα την ηθικήν και το δίκαιον»⁶.

Από τις αρχές του 1962 ο Μακάριος τόνιζε δημόσια, αλλά και σε ιδιωτικές συνομιλίες την ανάγκη τροποποίησης του συντάγματος. Η κυβέρνηση Καραμανλή δεν απέκλειε τροποποίηση ή κατάργηση μερικών διατάξεων του Συντάγματος, όπως των χωριστών πλειοψηφιών ή των χωριστών δήμων. Αλλά οι τροπολογίες αυτές έπρεπε να προετοιμαστούν με διπλωματικούς ελιγμούς και να μη γίνουν μονομερώς υπό μορφή τετελεσμένου γεγονότος. Μια επιδείνωση των ελληνοτουρκικών σχέσεων λόγω Κυπριακού θα είχε σοβαρές επιπτώσεις στο Οικουμενικό Πατριαρχείο και στον Ελληνισμό της Κωνσταντινούπολης. Σε επιστολή του προς τον Μακάριο στις 19 Απριλίου 1963, ο υπουργός Εξωτερικών Αβέρωφ επισήμανε τους κινδύνους μιας μονομερούς ενέργειας.

«..Σήμερα όμως είναι δια πολλούς λόγους προφανές ότι η οξεία τακτική, εκτός του ότι θέτει εις πάντας ερωτηματικά, ως προς τας πιθανάς εξελίξεις, και δι' αυτό αναστέλλει την ραγδαίαν οικονομικήν πρόοδον, δεν δύναται να οδηγήσει εις θετικά αποτελέσματα, αλλά δύναται να δημιουργήσει σοβαρούς κινδύνους δια την προσφιλή Κύπριακήν Δημοκρατίαν, της οποίας ως υμείς οι ίδιοι διαπιστώσατε, ο ελεύθερος βίος άρχισε κατά τρόπον λίαν ενθαρρυντικόν, ενώ το μέλλον αυτής διεγράφετο ελπιδοφόρον.

Αν αι Συμφωνίαί περιέχουν διατάξεις δυσχερώς εις την πράξιν εφαρμαζομένας, αύται πρέπει βεβαίως να τροποποιηθούν κοινή συμφωνία, αλλά τούτο θα ήτο δυνατόν και – ας έχομεν λόγους να πιστεύομεν, ίσως εύκολον εις ατμόσφαιραν φιλίας, εμπιστοσύνης και καλών ελληνοτουρκικών σχέσεων...»⁷.

Οι προειδοποιήσεις του Αβέρωφ δεν μετέπεισαν τον Μακάριο. Η παραίτηση της κυβέρνησης Καραμανλή στις 11 Ιουνίου 1963 επιτάχυνε τις εξελίξεις. Ο ισλαμιστής Μεντερές είχε απαγχονιστεί στις 17 Σεπτεμβρίου 1961 από το στρατιωτικό καθεστώς του Τζεμάλ Γκιουρσέλ. Ο Καραμανλής και ο Μεντερές, οι δύο πρωταγωνιστές των Συμφωνιών Ζυρίχης-Λονδίνου, δεν υπήρχαν. Στις 5 Αυγούστου 1963 ο Μακάριος ανήγγειλε επίσημα την οριστική του απόφαση να προχωρήσει σε αναθεώρηση του Συντάγματος. Άνοιγε ένα θλιβερό κεφάλαιο στην ιστορία του νεότευκτου κυπριακού κράτους.

Στις 21.9.1960 η Κύπρος έγινε το 69^ο μέλος των Ηνωμένων Εθνών, στις 13.3.1961 το 11^ο μέλος της Βρετανικής Κοινοπολιτείας και στις 24.5.1961 το 16^ο μέλος του Συμβουλίου της Ευρώπης. Παρά τη μυστική συμφωνία Κυρίων δεν ασκήθηκε καμιά πίεση στην Κύπρο ούτε να θέσει εκτός νόμου το ΑΚΕΛ, ούτε να

6. Αυτόθι, σ. 44.

7. Αυτόθι, σ. 76.

ενταχθεί στο ΝΑΤΟ. Για την Αμερική η Κύπρος ήταν μια μικρή χώρα που δεν είχε να προσφέρει κάτι ουσιαστικό στο ΝΑΤΟ⁸. Οι Αμερικανοί διατήρησαν τους μεγάλης εμβέλειας κατασκοπευτικούς τους σταθμούς. Ούτε και η Αγγλία επιθυμούσε να τεθούν οι βρετανικές βάσεις υπό τον άμεσο έλεγχο του ΝΑΤΟ. Τα συμφέροντα του ΝΑΤΟ εξυπηρετούνταν μέσω των βάσεων των Βρετανών, οι οποίοι διέθεταν και ένα ραντάρ μεγάλης ισχύος στο Τρόδος. Η απόφαση τελικά του Προέδρου Μακαρίου για ένταξη της Κύπρου στο Κίνημα των Αδεσμεύτων απέρρεε από την ανάγκη εξασφάλισης συμμάχων εντός του ΟΗΕ για τους μακροπρόθεσμους στόχους του. Ο ίδιος ερμήνευσε αργότερα ως εξής την εξωτερική του πολιτική.

«..Ελέχθη επίσης ότι η λύσις του Κυπριακού κατέστη δυσχερής λόγω ταλαντεύσεων της Κύπρου μεταξύ Δύσεως και Ανατολής. Η Κύπρος, καίτοι από ιστορικής και πολιτιστικής πλευράς, κοινωνικού συστήματος και παραδόσεως, ανήκει μάλλον εις τον Δυτικόν κόσμον, δεν ηθέλησεν ορθώς κατά τη γνώμη μου, να εισέλθῃ εις πολιτικούς ή στρατιωτικούς συνασπισμούς.. Εάν ήτο ενταγμένη εις το Δυτικόν στρατόπεδον, κατά διατυπωθείσαν γνώμην, θα ετύγχανε της βοήθειας της Αμερικής και της Αγγλίας. Αλλ' εις το αυτό στρατόπεδον είναι εντεταγμένη και η Τουρκία, αι δε Δυτικά Δυνάμεις θα ελάμβανον υπόψιν ποια χώρα εξυπηρετεί περισσότερο τα συμφέροντά των. Μία είναι η ωμή αλήθεια και σκληρή πραγματικότητα. Πάσα βοήθεια προς την Κύπρον εκ Δυσμών ή εξ Ανατολών παρέχεται ή δεν παρέχεται αναλόγως της ταυτίσεως ή μη των συμφερόντων. Τας ενεργείας των λεγομένων δυνάμεων δεν κατευθύνουν πάντοτε αι υπ' αυτών διακηρυττόμεναι αρχαί, αλλά τα συμφέροντά των. Αυτός είναι, μεταξύ άλλων, και ο κύριος λόγος, δια τον οποίον επιθυμούμεν όπως το Κυπριακόν παραμείνῃ και λυθῇ εντός των πλαισίων των Ηνωμένων Εθνών»⁹.

Ο Μακάριος συμμετείχε στη Διάσκεψη των Αφρο-Ασιατικών Χωρών στο Μπαντούγκ της Ινδονησίας τον Απρίλιο του 1955, μόλις είχε αρχίσει ο αγώνας της ΕΟΚΑ. Η σύγκληση της Διάσκεψης αυτής οφειλόταν σε πρωτοβουλία του Προέδρου της Ινδονησίας Αχμέτ Σουκάρνο. Συμμετείχαν 25 κράτη μεταξύ των οποίων συγκαταλεγόταν και η Γιουγκοσλαβία, εκπροσωπούμενη από τον Πρόεδρο, Στρατάρχη Γίοσιπ-Μπροζ Τίτο. Ο Μακάριος, ο οποίος δεν ήταν ακόμα αρχηγός κράτους, αναζητούσε ηθικό στήριγμα στη Διάσκεψη του Μπαντούγκ, η οποία καταδίκασε γενικά την αποικιοκρατία στο όνομα της αυτοδιάθεσης και έθεσε τις βάσεις του Κινήματος των Αδεσμεύτων, ως μιας αντίρροπης δύναμης

8. Βλ. Μιλτιάδης Χριστοδούλου, *Η πορεία μιας εποχής. Η Ελλάδα. Η Κυπριακή Ηγεσία και το Κυπριακό Πρόβλημα*, εκδόσεις Ι. Φλώρος, Αθήνα 1987, σ. 319.

9. *Αυτόθι*, σ. 471.

στον διπολισμό του ΝΑΤΟ και του Συμφώνου της Βαρσοβίας¹⁰. Η Διάσκεψη συνήλθε ένα μήνα πριν από την ίδρυση του Συμφώνου της Βαρσοβίας. Αν και δεν είναι τεκμηριωμένη συνάντηση του Τίτο με τον Μακάριο στο Μπαντούγκ, είναι λογικό να υποθεθεί ότι η προσωπικότητα του Αιγύπτιου ηγέτη Γκαμπάλ Άμπντελ Νάσσερ ή του Τίτο, ο οποίος είχε αφηγήσει τον Στάλιν, άσκησε γοητεία στον Μακάριο. Αποφασίζοντας να εντάξει την Κύπρο στο Κίνημα των Αδεσμεύτων κατά την ιδρυτική Διάσκεψη του Βελιγραδίου, στις αρχές Σεπτεμβρίου 1961, ο Μακάριος υπολόγιζε προφανώς στην ηθική κυρίως βοήθεια των Αδεσμεύτων για το σχέδιό του να αναθεωρήσει όχι μόνο το σύνταγμα, αλλά και τη Συνθήκη Εγγυήσεως για να πετύχει την απεξάρτηση της Κύπρου από την Ελλάδα και την Τουρκία. Η Γιουγκοσλαβία στήριζε το πάγιο αίτημα της Ελλάδας στον ΟΗΕ για την αυτοδιάθεση της Κύπρου. Στις 26 Ιουνίου 1959 ο Μακάριος, σε συνέντευξή του στην *Politika*, εξέφρασε την ευγνωμοσύνη του προ τη Γιουγκοσλαβία για τη διηκεκή υποστήριξη του αγώνα της Κύπρου.

«Γνωρίζω πολύ καλά τη φιλική στάση και υποστήριξη του λαού της Γιουγκοσλαβίας στον αγώνα του Κυπριακού λαού για ελευθερία... Είμεθα ευγνώμονες στον λαό της Γιουγκοσλαβίας για το άμεσο ενδιαφέρον που έχει δείξει στον αγώνα μας. Ο λαός της Κύπρου θα είναι πάντοτε ευγνώμων στη Γιουγκοσλαβία και στους λαούς της για την ηθική υποστήριξη που παρείχαν στην υπόθεση της Κύπρου στα Ηνωμένα Έθνη... Επιθυμώ η συνεργασία αυτή να συνεχιστεί περαιτέρω και να διευρυνθεί»¹¹.

Η απόφαση του Προέδρου Μακαρίου να εντάξει την Κύπρο στο Κίνημα των Αδεσμεύτων προκάλεσε την αντίδραση του Αντιπροέδρου Κιουτσούκ, ο οποίος όμως απέφυγε να θέσει βέτο και να προσφύγει στο συνταγματικό δικαστήριο. Κατά τον Κληρίδη η Τουρκία συμβούλεψε τον Κιουτσούκ να μη θέσει ζήτημα αρνησικυρίας, διότι σε περίπτωση διακοινοτικών συγκρούσεων σε μια αδέσμευτη Κύπρο μια τουρκική στρατιωτική επέμβαση θα ήταν ευκολότερα ανεκτή από τους νατοϊκούς συμμάχους, παρά αν η Κύπρος ήταν μέλος του ΝΑΤΟ¹². Η ερμηνεία είναι λογική. Και η ελληνική κυβέρνηση δεν αντέδρασε στην ένταξη

10. Για την εκκόλαψη του Κινήματος των Αδεσμεύτων γενικά στον Ψυχρό Πόλεμο βλ. Nataša Mišković, Harald Fischer-Tone, Nada Boškova (editots), *The Non-Aligned Movement and the Cold War. Delhi-Bandung-Belgrade* (London and New York: Routledge, Taylor and Francis Group, 2014).

11. Όπως παρατίθεται στο Μ.Β. «Yugoslavia and Cyprus», *Yugoslav Survey* 19(1964), σ. 2841.

12. Βλ. Γλαύκου Κληρίδη, *Η κατάθεσή μου. Τόμος 1*, εκδόσεις Αλήθεια, Λευκωσία 1988, σ. 136.

της Κύπρου στο Κίνημα των Αδεσμεύτων, εντός των οποίων θα ακουγόταν η φωνή της Δύσεως¹³.

Η ιδρυτική Διάσκεψη των Αδεσμεύτων συνήλθε στο Βελιγράδι στις αρχές Σεπτεμβρίου (1-5 Σεπτεμβρίου 1961). Ο Μακάριος έφθασε στις 30 Αυγούστου, συνοδευόμενος από τον Σπύρο Κυπριανού και τον Νίκο Κρανιδιώτη. Η γιουγκοσλαβική πρωτεύουσα ήταν στολισμένη με τις σημαίες των συμμετεχουσών χωρών και σε κεντρική πλατεία στήθηκε υψηλός φωτισμένος οβελίσκος. Στις 31 Αυγούστου 1961 ο Μακάριος έγινε δεκτός από τον Πατριάρχη Σερβίας Γερμανό. Οι αρχηγοί των δύο εκκλησιών συζήτησαν δυνατότητες ανάπτυξης φιλίας και συνεργασίας μεταξύ της Σερβικής και της Κυπριακής Εκκλησίας και εξέφρασαν ταυτόσημες απόψεις για την ειρήνη¹⁴.

Οι εργασίες της ιδρυτικής Διάσκεψης των Αδεσμεύτων έλαβαν χώρα στην αίθουσα του γιουγκοσλαβικού Κοινοβουλίου υπό τον ισχυρό αντίκτυπο της κατασκευής του τείχους του Βερολίνου (Αύγουστος 1961), της κούρσας των εξοπλισμών μεταξύ Αμερικής και Σοβιετικής Ένωσης και των πυρηνικών δοκιμών της Σοβιετικής Ένωσης. Εκ της φύσεως των πραγμάτων ζητήματα αυτοδιάθεσης των λαών και παγκοσμίου ειρήνης ήταν επίκαιρα. Στον λόγο του ο Μακάριος, στις 3 Σεπτεμβρίου, τόνισε ότι η Διάσκεψη αποτελεί καμπή στην εξέλιξη της διεθνούς κατάστασης και των προσπαθειών για τη διασφάλιση της ειρήνης, βασισμένης στην ελευθερία και στη δικαιοσύνη. Επισήμανε ότι εκπροσωπεί μια μικρή χώρα, αλλά αυτό δεν σημαίνει ότι δεν πρέπει να εισακούεται η φωνή της, διότι η Διάσκεψη αυτή συνήλθε για να θέσει τις ηθικές δυνάμεις στην υπηρεσία της ειρήνης και της προόδου της ανθρωπότητας. Σκοπός της Διάσκεψης σε καμιά περίπτωση δεν είναι η ίδρυση ενός Τρίτου Συνασπισμού, αλλά ούτε και η ουδετερότητα και η παθητική στάση έναντι των διεθνών προβλημάτων¹⁵. Η προσέγγιση των διεθνών προβλημάτων πρέπει να έχει ως βάση την ελευθερία και τη δικαιοσύνη κατά το πνεύμα του Χάρτη των Ηνωμένων Εθνών. Στη συνέχεια ο Μακάριος έθιξε το ζήτημα της ατυχούς διαίρεσης του κόσμου σε συνασπισμούς, τονίζοντας ότι η ειρήνη δεν εξασφαλίζεται με τους εξοπλισμούς και την ισορροπία των δυνάμεων, αλλά με την ελευθερία, τη δικαιοσύνη και την αυτοδιάθεση. Ο Μακάριος καταδίκασε την αποικιοκρατία ως την κύρια αιτία των

13. «Η ελληνική κυβέρνηση εδέχθη με ευχαρίστησιν την συμμετοχήν της Κύπρου εις την Διάσκεψιν», *Ταχυδρόμος* (εφ. Καΐρου), 1.9.1961.

14. «Συνάντησις Αρχιεπ. Μακαρίου και Πατριάρχου Γερμανού της Σερβικής Εκκλησίας», *Ταχυδρόμος*, 1.9.1961.

15. «Makrios: Polna moralna podrška na OH-Efikasen instrument za mir i sloboda vo svetot», *Nova Makedonija*, 4.9.1961.

δεινών, επισημαίνοντας ότι ο θάνατός της θα σώσει ζωές¹⁶. Κατάδικασε τις πυρηνικές δοκιμές της Σοβιετικής Ένωσης και τάχθηκε υπέρ του δικαιώματος αυτοδιάθεσης των Γερμανών και κατά του τείχους του Βερολίνου.

«Εκλονίσθημεν, ακούοντες ότι η Σοβ. Ένωσις εξήγγειλε την πρόθεσίν της όπως επαναλάβη τας πυρηνικάς δοκιμάς... Ας αφεθούν οι ίδιοι οι Γερμανοί να αποφασίσουν δι' ενός δημοψηφίσματος υπό την αιγίδα των Η.Ε. επί της μορφής και του συστήματος της Κυβερνήσεώς των, και επί του κατά πόσον η Γερμανία θα είναι ηνωμένη, ή θα παραμείνη διηρημένη»¹⁷.

Ο λαός του Βερολίνου δεν μπορεί να κρατείται σε στρατόπεδο συγκέντρωσης και πρέπει να επιτραπεί ελευθερία κινήσεως μεταξύ Ανατολικού και Δυτικού Βερολίνου. «Όλα τα επιχειρήματα άτινα τείνουν όπως δικαιολογήσουν την ύπαρξιν φραγμών, είναι, κατά την γνώμην μου, αβάσιμα»¹⁸.

Κλείνοντας ο Μακάριος τόνισε ότι η Διάσκεψη πρέπει να ζητήσει μια σύνομη συνάντηση του σοβιετικού ηγέτη Νικήτα Χρουστώφ και του Προέδρου της Αμερικής Κένεντυ, να θέσει τις ηθικές αξίες στην πολιτική των εθνών και να παράσχει πλήρη υποστήριξη στα Ηνωμένα Έθνη ως όργανο ειρήνης και ελευθερίας στον κόσμο¹⁹.

Ο Μακάριος ήταν ο μόνος ηγέτης χώρας που έθεσε το ζήτημα του Βερολίνου στη Διάσκεψη προς ικανοποίηση των Αμερικανών. Η Κύπρος ανήκε στη δεξιά πτέρυγα των Αδεσμεύτων. Αντίθετα, ο λόγος του Τίτο προκάλεσε την οργή του Αμερικανού πρέσβη, Τζώρτζ Κέναν. Παρά την προειδοποίηση του Κέναν προς τον Τίτο να αποφύγει αντιαμερικανική αιχμή στο λόγο του, την τελευταία στιγμή, για να ικανοποιήσει τη Σοβιετική Ένωση με την οποία η Γιουγκοσλαβία εξομάλυνε τις σχέσεις της, ο Τίτο πρόσθεσε στον λόγο του ότι κατανοούσε την αιτία για την οποία Σοβιετικοί είχαν παραβιάσει τη συμφωνία για την απαγόρευση των πυρηνικών δοκιμών²⁰. Οι εργασίες και το τελικό ανακοινωθέν της Διά-

16. *Αυτόθι*.

17. «Ο Μακάριος επιμένει εις το κεφάλαιον ελευθερίας και αυτοδιαθέσεως των λαών», *Ταχυδρόμος*, 4.9.1961.

18. *Αυτόθι*.

19. *Αυτόθι*.

20. Βλ. σε ηλεκτρονική μορφή το άρθρο του Αμερικανού διπλωμάτη Walter R. Roberts «Tito-Personal Reflections» στο *American Diplomacy (February 2014.)* http://www.unc.edu/depts/diplomacy/item1014/01105/ca./roberts_tito.html. Η Σοβιετική Ένωση παρενέβη για να προσδώσει ο Τίτο έναν αντιδυτικό, αντιιμπεριαλιστικό τόνο στον λόγο του. Για τις έντονες αμερικανικές αντιδράσεις βλ. την αδημοσίευτη διδακτορική διατριβή του Josip Močnik, *United States-Yugoslavian Relations, 1961-80: The twilight of Tito's era and the role of ambassadorial*

σκεψής κινήθηκαν στο πνεύμα του λόγου του Μακαρίου: διακήρυξη ειρήνης και συνύπαρξης, ενίσχυση των κινήματων αυτοδιάθεσης, αποστολή αντιπροσωπείας των Αδεσμεύτων σε Μόσχα και Ουάσιγκτον για την προώθηση ζητημάτων ειρήνης και αφοπλισμού²¹. Το δικαίωμα της αυτοδιάθεσης παρέμενε η κύρια γραμμή των Αδεσμεύτων. Για την πλειοψηφία των Ελληνοκυπρίων αυτοδιάθεση σήμαινε ένωση με την Ελλάδα μετά τη μετατροπή της δεσμευμένης ανεξαρτησίας σε αδέσμευτη ανεξαρτησία. Ο Μακάριος προσκάλεσε τον Τίτο να επισκεφθεί την Κύπρο. Η πρόσκληση έγινε δεκτή.

Κύπρος και Γιουγκοσλαβία ήταν οι μόνες ευρωπαϊκές χώρες που ανήκαν στους Αδέσμευτους²². Για το λόγο αυτό ανέπτυξαν μια ειδική συνεργασία. Η συμφωνία για την ανάληψη διπλωματικών σχέσεων υπογράφηκε στις 10 Ιουλίου 1960 και τέθηκε σε ισχύ στις 28 Οκτωβρίου του ίδιου έτους. Στην Κύπρο ιδρύθηκε Γενικό Προξενείο της Γιουγκοσλαβίας το 1960 που αναβαθμίστηκε σε πρεσβεία το 1961. Στις 5 Ιανουαρίου 1962 υπογράφηκε στη Λευκωσία εμπορική σύμβαση μεταξύ των δύο χωρών και στις επιστολές που αντηλλάγησαν στις 5, 9 και 10 Ιανουαρίου προβλεπόταν ότι κατά το έτος 1962 η Γιουγκοσλαβία θα εισήγαγε 2.500 τόνους πορτοκάλια και 1.500 τόνους λεμόνια²³. Η εμπορική σύμβαση ανανεωνόταν κάθε χρόνο. Η γιουγκοσλαβική εταιρεία Energoprojekt, ει-

diplomacy in the making America's Yugoslav policy. A dissertation submitted to the Graduate College of Bowling Green State University in partial fulfillment of the requirement for the degree of Doctor of Philosophy, May 2008, σσ. 28-39. Επίσης Dragan Bogetić, «Pogoršanje jugoslovensko-američkih odnosa posle prvog samita nesvstanih zemalja u Beogradu», *Isrorija 20.veka*, vol. 24, (2006), σσ. 71-86. Για την πρώτη Διάσκεψη των Αδεσμεύτων στο Βελιγράδι γενικά βλ. Ljubodrag Dimić-Dragan Bogetić, *Beogradska Konferencija Nesvrstanih Zemalja 1-9 Septembra 1961. Prilog Istorii Trećeg Sveta*, (Beograd: Zavod za Udžebnike, 2013). Για τον ρόλο της Γιουγκοσλαβίας στην εκκόλαψη του Κινήματος των Αδεσμεύτων βλ. Svetozar Rajak, «No Bargaining Chips, no Spheres of Interest. The Yugoslav Origins of Cold War Non – Alignment», *Journal of Cold War Studies*, Vol. 16, No.1 (2014), pp. 146-179.

21. «Εληξεν σήμερον τας πρώτας μεταμεσονυκτίους ώρας η Διάσκεψις Βελιγραδίου. Το ανακοινωθέν της Διασκέψεως αποτελεί διακήρυξιν ειρήνης και συνυπάρξεως. Απεφασίσθη να ζητηθή το ταχύτερον η συνάντησις με τους Κέννεντυ - Κρούτσεφ. Η διάσκεψις εξήρτη την σημασίαν της ενισχύσεως των κινήματων αυτοδιαθέσεως», *Ταχυδρόμος*, 6.9.1961.
22. Για το κίνημα των Αδεσμεύτων με ειδική αναφορά στον ρόλο της Γιουγκοσλαβίας βλ. Tvrko Jakovina, *Treća Strana Hladnog Rata* (Zaprešić: Faktura, 2011).
23. *Arhiv Jugoslavije* (στο εξής AJ) *Kancelarija Predsednika Republike* (στο εξής KPR), *I-5-b, Kipar, kutija k*, 251, Ομοσπονδιακό Υπουργείο Εξωτερικών, Υπηρεσία Νομικών Υποθέσεων και Διεθνών Συμφωνιών, Βελιγράδι, 24.10.1962, pov.br. 9333/22, 24.10. 1962, Referat povodom potpisivanja Uredbe o ratifikaciji Trgovinskog sporazuma izmedju Federativne Narodne Republike Jugoslavije i Republike Kipra, potpisanog u Nikoziji 5. Januara 1962. godine sa razmenjenim pisama od 5, 9 i 10. Januara 1962.godine.

δικευμένη στην κατασκευή φραγμάτων, άρχισε να δραστηριοποιείται στην Κύπρο από τις αρχές του 1962²⁴. Ως επιτετραμμένος της Γιουγκοσλαβίας στη Λευκωσία τοποθετήθηκε ο Μάρκο Βούγιατσιτς (Marko Vujačić), στον οποίο συχνά η κυπριακή κυβέρνηση έθετε το ζήτημα της επίσκεψης του Τίτο στην Κύπρο. Τον Απρίλιο του 1963 ο πρέσβης της Κύπρου στην Αθήνα, Νίκος Κρανιδιώτης, διαπιστεύτηκε και στο Βελιγράδι, όπου έφθασε στις 5 Απριλίου 1963. Στις 8 Απριλίου 1963 συναντήθηκε με τον υπουργό Εξωτερικών Κότσα Πόποβιτς (Koča Popović) ο οποίος μίλησε με συμπάθεια για την Ελλάδα και την Κύπρο και επέμενε στη διευθέτηση των σχέσεων Ελληνοκυπρίων και Τουρκοκυπρίων με βάση μια διασταλτική, φιλελεύθερη και δημοκρατική ερμηνεία του συντάγματος²⁵. Στις 13 Απριλίου 1963 ο Κρανιδιώτης επέδωσε τα διαπιστευτήριά του στον Πρόεδρο Τίτο, στην αίθουσα του Ομοσπονδιακού Εκτελεστικού Συμβουλίου (κυβερνητικό μέγαρο), παρόντος του Κότσα Πόποβιτς. Στον χαιρετισμό του ο Κρανιδιώτης εξέφρασε την ικανοποίησή του που τοποθετήθηκε ως πρέσβης της Κύπρου στη Γιουγκοσλαβία με την οποία η χώρα του ήταν συνδεδεμένη με κοινά συμφέροντα και κοινούς αγώνες, αλλά και κοινά ιδανικά και αρχές και παρακολούθουσε τις εξελίξεις της²⁶.

Και ο Τίτο εξέφρασε τη χαρά του που υποδέχτηκε τον πρώτο πρέσβη της Κύπρου στη Γιουγκοσλαβία και συμφώνησε με τις θέσεις του Κρανιδιώτη. Αφού συζητήθηκε το θέμα της με ενδιαφέρον αναμενόμενης επίσκεψης του Τίτο στην Κύπρο, χωρίς να καθοριστεί ημερομηνία, αλλά μονάχα εποχή φθινοπώρου λόγω του θερινού καύσωνα στην Κύπρο, η συνομιλία Τίτο-Κρανιδιώτη περιστράφηκε αρχικά σε θέματα ανάπτυξης της οικονομικής και πολιτιστικής συνεργασίας. Στη συνέχεια ο Κρανιδιώτης αναφέρθηκε στην αδέσμευτη πολιτική της Κύπρου, η οποία επιδοκιμάστηκε από τον λαό, παρά την ύπαρξη αντιδράσεων²⁷. Στο ερώτημα του Τίτο για τις σχέσεις με την τουρκική μειονότητα, ο Κρανιδιώτης απάντησε ότι το δυσλειτουργικό σύνταγμα επιβλήθηκε στην Κύπρο από τους Άγγλους και ότι δεν μπορεί να αλλάξει για να προσαρμοστεί στην πραγματικότητα, όπως συμβαίνει στη Γιουγκοσλαβία. Έφερε ως παράδειγμα τα υπέρμετρα προνόμια των Τουρκοκυπρίων και το δικαίωμα αρνησικυρίας του Αντιπροέδρου, αλλά εξέφρασε την ελπίδα ότι με τη βελτίωση της οικονομικής κα-

24. M.V., «Relations between Yugoslavia and Cyprus», *Yugoslav Survey XVI (1) February 1973*, σ. 133.

25. Κρανιδιώτη, *ό.π.*, σ. 56-57.

26. *AJ, KPR, I-3-a, Kipar, k.151*, Zabeleška o razgovoru druga Predsednika sa kiparskim ambasadorom g. Kranidiotis-om, prilikom predaje akreditiva, na dan 13. Aprila 1963.

27. *Αυτόθι*.

τάστασης τα προβλήματα θρησκευτικής πίστης, γλώσσας και κατανομής της εξουσίας θα αποτελούν παρελθόν²⁸. Στο τέλος της συνομιλίας ο Κρανιδιώτης αναφέρθηκε στις άριστες εντυπώσεις που αποκόμισε από τη ραγδαία ανάπτυξη της Γιουγκοσλαβίας, σε σύγκριση με την εικόνα που αντίκρισε το 1961 κατά τη Διάσκεψη του Βελιγραδίου, και έθεσε το ερώτημα στον Τίτο πώς βλέπει τη διεθνή κατάσταση. Ο Τίτο απάντησε ότι αυτή δεν μεταβλήθηκε ριζικά, ωστόσο, όμως, βελτιώθηκε. Προφανώς ο Τίτο υπαινισσόταν την ειρηνική διευθέτηση της κρίσης της Κούβας. Μια επιτυχία στο ζήτημα του αφοπλισμού θα εξασφάλιζε οικονομικούς πόρους στις αναπτυσσόμενες χώρες, τόνισε ο Τίτο. Ο Κρανιδιώτης συμφώνησε και εξήρε την ειρηνόφιλη Κύπρο που δεν είχε ούτε δικό της στρατό²⁹.

Ο Κρανιδιώτης δεν αναφέρθηκε στη σπουδή του Μακαρίου να τροποποιήσει το σύνταγμα. Επίσημα ακόμα ο Μακάριος δεν είχε εξαγγείλει τις προθέσεις του. Η εκτίμησή του όμως ότι ο χρόνος και η οικονομική ανάπτυξη της Κύπρου που εξερχόταν από την αποικιοκρατία θα συντελούσαν στη βελτίωση του συντάγματος δεν ήταν αβάσιμη.

Στις 19 Αυγούστου 1963 επέδωσε τα διαπιστευτήριά του στον Μακάριο ο νέος πρέσβης της Γιουγκοσλαβίας στην Κύπρο, Μπράνκο Βούτσινιτς (Brancko Vučinič). Η συζήτηση περιορίστηκε σε φιλοφρονήσεις και ο Μακάριος ανανέωσε την πρόσκληση προς τον Τίτο να επισκεφθεί την Κύπρο³⁰. Στις 22 Αυγούστου 1960 ο απερχόμενος επιτετραμμένος της Γιουγκοσλαβίας, Μάρκο Βούγιατσιτς, είχε την αποχαιρετιστήρια συνάντηση με τον Μακάριο. Ο Μακάριος εξήρε την προσωπικότητα του Τίτο, ο οποίος έχαιρε διεθνούς κύρους, και εξέφρασε την επιθυμία να τον συναντήσει πάλι. Αναπόλησε τη Διάσκεψη του Βελιγραδίου. Η συζήτηση αρχικά περιστράφηκε στην επικείμενη επίσκεψη του Χρουστσώφ στη Γιουγκοσλαβία και στις επισκέψεις του Τίτο σε χώρες της Λατινικής Αμερι-

28. *Αυτόθι*.

29. *Αυτόθι*. Το σημείωμα του Κρανιδιώτη για τη συνάντησή του με τον Τίτο δεν διαφέρει από τα πρακτικά που κράτησε η γιουγκοσλαβική πλευρά. Αναφέρεται μόνο ότι, σχετικά με τα υπερβολικά προνόμια της τουρκικής μειονότητας, ο Τίτο επισήμανε ότι υπάρχουν και στη Γιουγκοσλαβία μειονότητες στις οποίες δόθηκε ευρύτατη κοινοτική αυτοδιοίκηση, ποτέ όμως αυτές δεν στράφηκαν κατά του κράτους. «Πρέπει, συμπεράνε, να λύσετε και σεις με αυτό το πνεύμα τα προβλήματά σας. Με βάση την ενότητα του κράτους και τα δημοκρατικά δικαιώματα του λαού». Βλ. Κρανιδιώτη, *ό.π.*, σ. 58. Η γιουγκοσλαβική πλευρά απέφυγε να υποβάλει συγκεκριμένες προτάσεις για το συνταγματικό ζήτημα της Κύπρου.

30. *AJ. KPR 1-5-B- Kipar, k.261*. Πρεσβεία της Σοσιαλιστικής Ομοσπονδιακής Δημοκρατίας της Γιουγκοσλαβίας προς Υπουργείο Εξωτερικών, Λευκωσία, Ρov. br. 108/63, Zabeleška o razgovoru sa Predsebnikom Makariosom, 19.8.1963.

κής³¹. Κατόπιν ο Βούτσινιτς ρώτησε τον Μακάριο για την εξαγγελία του σχετικά με τις τροποποιήσεις του συντάγματος. Ο Μακάριος απάντησε ότι ορισμένες διατάξεις του συντάγματος καθιστούν δυσλειτουργικό το κράτος, ιδιαίτερα το δικαίωμα των Τουρκοκυπρίων βουλευτών να κωλυσιοεργούν και να καταψηφίζουν φορολογικά νομοσχέδια με αποτέλεσμα το κράτος να μη μπορεί οικονομικά να ανακάμψει. Αν η τουρκική κοινότητα δεν συναινέσει στις τροποποιήσεις αυτών και άλλων δυσλειτουργικών διατάξεων, τότε δεν απομένει παρά η μονομερής τροποποίηση των διατάξεων. Η Τουρκία δεν μπορεί να επέμβει στρατιωτικά, διότι με τη στρατιωτική βία δεν μπορεί να εξαναγκαστεί να υπογράψει αυτό που επιθυμεί η Τουρκία, υπογράμμισε ο Μακάριος. Θα επιμείνει με όλες του τις δυνάμεις να εμποδίσει τις ταραχές και δεν θα εξαπατηθεί από τις προκλήσεις της τουρκικής κοινότητας, καθώς η ελληνική κοινότητα είναι συμπαγής και υπακούει στις συστάσεις του. Τόνισε ότι είναι πρόθυμος να παράσχει όλες τις εγγυήσεις για να μη παραβιαστούν τα δικαιώματα της τουρκοκυπριακής κοινότητας, η οποία θα απολαύει όλων των δικαιωμάτων όπως και οι άλλες μειονότητες (Αρμένιοι, Μαρωνίτες). Τέλος, ο Μακάριος ανέφερε ότι εξετάζεται ο τρόπος με τον οποίο θα ζητηθούν οι τροποποιήσεις, για τις οποίες η οριστική απόφαση έχει ληφθεί³².

Στις 26 Αυγούστου 1963 ο Μακάριος δέχτηκε επίσημα τον Βούτσινιτς. Ο πρέσβης της Γιουγκοσλαβίας μετέφερε στον Μακάριο την επιθυμία του Τίτο να επισκεφθεί την Κύπρο μέχρι το τέλος του έτους, μετά την επίσκεψη του Χρουστώφ στη Γιουγκοσλαβία και την ολοκλήρωση των επισκέψεών του στη Λατινική Αμερική. Ο Μακάριος επανέλαβε πάλι ότι τρέφει βαθύ σεβασμό προς τον Τίτο ως προσωπικότητα, ως κρατικό ηγέτη και ως φίλο και θα τον υποδεχτεί ως τον πιο αγαπητό φιλοξενούμενο³³. Κατόπιν θίχτηκαν οι διμερείς σχέσεις, κυρίως η προοπτική δραστηριοποίησης γιουγκοσλαβικών εταιρειών στην Κύπρο. Ο πρέσβης της Γιουγκοσλαβίας επισήμανε ότι οι γιουγκοσλαβικές εταιρείες έχουν πείρα στην κατασκευή φραγμάτων, λιμανιών και σε υποθαλάσσιες έρευνες και εξέφρασε τη χαρά του που οι Κύπριοι ήταν ικανοποιημένοι από την επίδοση της γιουγκοσλαβικής εταιρείας για την κατασκευή φραγμάτων. Ο Μακάριος διευκρί-

31. *AJ, KPR 1-5-b Kipar, k.261*, Πρεσβεία της Σοσιαλιστικής Ομοσπονδιακής Δημοκρατίας της Γιουγκοσλαβίας προς Υπουργείο Εξωτερικών, Λευκωσία, ρov. br. 105/63, Zabeleška o razgovoru sa Predsednikom Makariosom 22.8.1963.

32. *Αυτόθι*.

33. *AJ, KPR, 1-5-b Kipar, k.251*, Πρεσβεία της Σοσιαλιστικής Ομοσπονδιακής Δημοκρατίας της Γιουγκοσλαβίας προς Υπουργείο Εξωτερικών, Λευκωσία, ρov. br. 110/63. Zabeleška o razgovoru prilikom prijema kod Predsednika Makariosa, 26.8.1963.

νισε ότι σύντομα θα προκηρύξει τη δημοπράτηση του έργου της κατασκευής λιμανιών στη Λάρνακα και στη Λεμεσό και ελπίζει ότι γιουγκοσλαβικές εταιρείες θα συμμετάσχουν³⁴.

Κατόπιν ο πρέσβης της Γιουγκοσλαβίας έθεσε το ζήτημα των συνταγματικών τροποποιήσεων τις οποίες ο Μακάριος είχε ανακοινώσει στον Τύπο. Ο Μακάριος με ειλικρίνεια τόνισε ότι επιθυμεί να διασφαλίσει τα δικαιώματα τόσο των Ελληνοκυπρίων, όσο και των Τουρκοκυπρίων, αλλά δεν μπορεί να επιτρέψει περαιτέρω τη δυσλειτουργία του κράτους. Οι αλλαγές αφορούσαν τους χωριστούς δήμους, τον στρατό, την κατανομή των φόρων και το υψηλό ποσοστό της εκπροσώπησης των Τουρκοκυπρίων στη διοίκηση, οι οποίοι όμως δεν είχαν εξειδικευμένο προσωπικό. Στην ερώτηση του Βούτσινιτς αν αποδίδει σημασία στις φήμες για στρατιωτική επέμβαση της Τουρκίας, ο Μακάριος απάντησε ότι η Τουρκία δεν έχει το δικαίωμα επέμβασης, διότι το σύνταγμα επιβλήθηκε και δεν υπογράφηκε από την Κυπριακή Δημοκρατία, αλλά από τον ίδιο. Ανέφερε ότι οι Άγγλοι είναι πρόθυμοι να δεχτούν ορισμένες τροποποιήσεις. Σχετικά με τη χρονική στιγμή των τροποποιήσεων, ο Μακάριος δήλωσε ότι πρώτα θα γίνουν οι προετοιμασίες και κατόπιν θα τεθεί επίσημα το ζήτημα των αλλαγών του συντάγματος, ίσως στα τέλη του έτους³⁵.

Μερικές μέρες αργότερα, στις 2 Σεπτεμβρίου 1963, ο Βούτσινιτς είχε την πρώτη συνάντηση με τον υπουργό Εξωτερικών, Σπύρο Κυπριανού. Μετά τις φιλοφρονήσεις ο Κυπριανού έθεσε πάλι το ζήτημα της επίσκεψης του Τίτο στην Κύπρο³⁶. Ο Βούτσινιτς απάντησε ότι ενημέρωσε προφορικά τον Μακάριο για την προβλεπόμενη επίσκεψη του Προέδρου Τίτο στην Κύπρο στα τέλη του 1963. Ο Κυπριανού, ο οποίος είχε περάσει τις διακοπές του στην Ελλάδα, ρωτήθηκε από τον πρέσβη της Γιουγκοσλαβίας αν οι Ελλαδίτες συμφωνούν με τις αλλαγές του συντάγματος. Ο Κυπριανού απάντησε ότι οι Ελλαδίτες βρίσκονται σε δύσκολη κατάσταση λόγω επικείμενων εκλογών, αλλά κατά βάση συμφωνούν με την τροποποίηση του συντάγματος. Ο υπουργός Εξωτερικών της Κύπρου παραδέχτηκε ότι και οι ίδιοι ενοχλούνται από τη στάση της Τουρκίας και τις απειλές της για στρατιωτική επέμβαση, αλλά πρέπει να προχωρήσουν σε τροποποίηση του συντάγματος. Καταλήγοντας ο Κυπριανού εξέφρασε τα συλλυπητήριά του για τον καταστροφικό σεισμό που έπληξε τα Σκόπια. Βρισκόταν στην Ελλά-

34. *Αυτόθι*.

35. *Αυτόθι*.

36. *AJ. KPR, I-5-b Kipar, k.261*, Πρεσβεία της Σοσιαλιστικής Ομοσπονδιακής Δημοκρατίας της Γιουγκοσλαβίας προς Υπουργείο Εξωτερικών, Λευκωσία, ρov. br. 113/63. Zabeleška o razgovoru sa Spyros Kyprianou-om, Ministrom za inostrane poslove, 2.9.1963.

δα όταν ο σεισμός κατέστρεψε τα Σκόπια και οι Ελλαδίτες συζητούσαν συνεχώς γι' αυτό³⁷.

Από τις επαφές του Βούτσινιτς με την κυπριακή ηγεσία προκύπτει ότι η Γιουγκοσλαβία ενδιαφερόταν για τις επικείμενες τροποποιήσεις του συντάγματος της Κύπρου, καθώς και στην ίδια τη Γιουγκοσλαβία οι Κροάτες και οι Σλοβένοι επιδίωκαν την τροποποίηση του ομοσπονδιακού γιουγκοσλαβικού συντάγματος υπό τον μανδύα της οικονομικής αποκέντρωσης. Βέβαια, οι δύο περιπτώσεις δεν ήταν ταυτόσημες. Ίσως για το λόγο αυτό η Γιουγκοσλαβία απέφευγε να πάρει θέση, δηλαδή να ενθαρρύνει ή να αποθαρρύνει τον Μακάριο. Ενδεχόμενη τουρκική στρατιωτική επέμβαση στην Κύπρο θα ήταν πλήγμα για το κύρος των Αδεσμεύτων, διότι θα αποδείκνυε ότι οι αδέσμευτες χώρες ήταν απροστάτευτες από εξωτερική επίθεση. Παρόλο που η τροποποίηση του συντάγματος απέρρευε από το δίκαιο της ανάγκης³⁸, το ζήτημα δεν ήταν απλά νομικό και η υπερασπιστική του Μακαρίου και του Κυπριανού ότι η Αγγλία και η Ελλάδα συμφωνούσαν, χωρίς όρους, με τις αλλαγές του συντάγματος ήταν αβάσιμη. Ο υπουργός Εξωτερικών της Μεγάλης Βρετανίας, Σερ Άλεκ Ντάγκλας-Χιουμ (Alek Douglas-Home), κατά την συνάντησή του με τον Αβέρωφ στην Οττάβα, στη σύνοδο του NATO της 31^{ης} Μαΐου 1963, τάχθηκε κατά ενδεχομένων αλλαγών του συντάγματος, ενώ ο υπουργός Κοινοπολιτειακών Σχέσεων Ντάνκαν Σαντς (Duncan Sandys) σε συνομιλία του με τον Κυπριανού την ίδια περίοδο επέδειξε μάλλον ακαδημαϊκό ενδιαφέρον για το θέμα. Αναγνώρισε την ανάγκη τροποποίησης του συντάγματος σε ορισμένα επίμαχα σημεία, επισημαίνοντας απλά ότι το θέμα θα μπορούσε να διερευνηθεί σε συνεργασία με τον Ύπατο Αρμοστή στην Κύπρο Σερ Άρθουρ Κλαρκ (Sir Arthour Clark)³⁹. Στην Ελλάδα ο Γεώργιος Παπανδρέου και ο αρχηγός των Φιλελευθέρων, Σοφοκλής Βενιζέλος, είχαν ταχθεί κατά των συμφωνιών της Ζυρίχης, αλλά μετά την παραίτηση του Καραμανλή η πολιτική κατάσταση στην Ελλάδα ήταν ρευστή και η χώρα εισερχόταν σε προεκλογική περίοδο. Το πολιτικό κλίμα στην Ελλάδα δεν ευνοούσε την ανακίνηση του Κυπριακού ούτε στη συνταγματική του πλευρά, ούτε πολύ περισσότερο στην αναθεώρηση ή στην καταγγελία της Συνθήκης Εγγυήσεως και Συμμαχίας, κάτι που ήταν και απώτερη επιδίωξη του Μακαρίου⁴⁰. Υπερβολική ήταν ίσως και η

37. *Αυτόθι*. Ο φοβερός σεισμός έπληξε τα Σκόπια στις 26 Ιουλίου 1963.

38. Βλ. Αχιλλεύς Κ. Αιμιλιανίδης, «Το Διεθνές Σύστημα και το Κυπριακό Σύνταγμα», στο συλλογικό έργο Πέτρος Παπαπολυβίου-Άγγελος Μ. Συρίγος-Ευάνθης Χατζηβασιλείου (επιμέλεια), *Το Κυπριακό και το Διεθνές Σύστημα, 1945-1974: Αναζητώντας θέση στον κόσμο*, εκδόσεις Πατάκη, Αθήνα 2013, σσ. 237-243.

39. Αλεξανδράκης-Θεοδωρόπουλος-Λαγάκος, *ό.π.*, σ. 33-34.

40. Κρανδιώτη, *ό.π.*, σ. 80-81.

αυτοπεποίθηση του Μακαρίου ότι οι Κύπριοι ήταν μια συμπαγής ομάδα την οποία ήλεγχε και ότι δεν θα έπεφτε στις παγίδες των Τουρκοκυπρίων. Εκτός από την “Οργάνωση” του υπουργού Εσωτερικών Πολύκαρπου Γεωρκάτζη, υπήρχαν οι ένοπλες ομάδες του Βάσου Λυσσαρίδη, του Νίκου Σαμψών και των Γριβικών. Κατά πόσο ο Μακάριος μπορούσε να παρέμβει και να αποτρέψει ταραχές, είναι αμφίβολο. Αν σημειωνόταν αιματοχυσία, θα επρόκειτο για νίκη της τουρκικής προπαγάνδας. Το Σχέδιο «Ακρίτας» προέβλεπε και ένοπλες συγκρούσεις με τους Τουρκοκύπριους⁴¹.

Στις 3 Νοεμβρίου 1963 η Ένωση Κέντρου κέρδισε τις εκλογές, χωρίς απόλυτη πλειοψηφία, και στις 8 Νοεμβρίου 1963 η κυβέρνηση του Γεωργίου Παπανδρέου έλαβε ψήφο εμπιστοσύνης στη Βουλή με τη στήριξη της ΕΔΑ. Η κυβέρνηση Παπανδρέου παρέμεινε στην εξουσία μέχρι τις 31 Δεκεμβρίου 1963. Κατόπιν σχηματίστηκε υπηρεσιακή κυβέρνηση υπό τον Ιωάννη Παρασκευόπουλο για να διεξαχθούν νέες εκλογές στις 16 Φεβρουαρίου 1964, διότι ο Παπανδρέου

41. Χριστοδούλου, *ό.π.*, σ. 339. Το σχέδιο αρχικά προέβλεπε αναθεώρηση του συντάγματος, καταγγελία της Συνθήκης Εγγύησης και επίκληση του δικαιώματος της αυτοδιάθεσης. Σε περίπτωση τουρκικών αντιδράσεων προβλεπόταν δυναμική και αποτελεσματική αντιμετώπισή τους. Ο ταγματάρχης Δημήτριος Ιωαννίδης, ο οποίος υπηρετούσε στην Κύπρο και επεξεργάστηκε τα επιτελικά σχέδια της «Οργάνωσης», και ο Νίκος Σαμψών παρουσιάστηκαν στον Μακάριο και του ανέπτυξαν το σχέδιο ριζικής λύσης του Κυπριακού, που συνίστατο στην εξόντωση των Τουρκοκυπρίων σε μια νύχτα. Ο Μακάριος τους απέπεμψε. Ενδεικτικό του αντιτουρκικού μένους του Ιωαννίδη ήταν και το ακόλουθο περιστατικό στη Δυτική Θράκη στις 9 Ιανουαρίου 1947, όπως καταγράφηκε στην εφημερίδα της μειονότητας “Trakya”. «... The incident involving a noble member of the Xanthi community on 9 January offers such an example. Ferit Bey who was in business in Komotini bought a first class ticket for his return bus journey to Xanthi. Xanthi was the last stop of the journey. As the bus was about to depart, Mr Ferit Bey saw that somebody else was sitting in his seat and asked the bus company to make his seat available or refund him so that he could instead take the train that would depart in two hours. The bus company asked the Army officer who occupied that seat to move so that Mr. Ferit could sit. When the bus stopped at the first road check and the Officer found out from the Gendarme who checked the ID cards that Ferit Bey was a Turk he turned to him and said “I will show you now” and forced him to move from his seat so that he could sit there instead. After some kilometres, the bus stopped again in Kalamokastro. The officer took Mr. Bey out, beat him up and together with the Gendarme took him to the police station. There he started to slap him again shouting “so you think that the Turks live here?”. After the incident the officers went back to the bus and got off at Eggyro. The officer with such a mentality is Dimitrios V. Ioannidis. If a noble member of our community is treated in such manner, can you imagine what they will do to everyday citizens? We believe that for the good of our country the officers, in particular, should change their mentality», *Trakya*, 17 February 1947, όπως παρατίθεται σε αγγλική μετάφραση στο συλλογικό έργο Kevin Featherstone-Dimitris Papadimitriou-Argyris Mamarelis and Gerogios Niarchos, *The Last Ottomans. The Muslim Minority of Greece, 1940-49* (London: Palgrave Macmillan, 2010), σ. 225.

επιδίωκε την αυτοδυναμία. Ως πρωθυπουργός ο Γεώργιος Παπανδρέου, ο οποίος είχε αναγάγει σε σταυροφορία του ανένδοτου αγώνα την καταγγελία των συμφωνιών της Ζυρίχης και του Λονδίνου, δήλωσε τον Νοέμβριο του 1963 ότι μετά την υπογραφή των συμφωνιών δημιουργήθηκε κατάσταση η αντιμετώπιση της οποίας χρειαζόταν μεγάλη προσοχή⁴². Έχοντας επίγνωση των κυβερνητικών του ευθυνών τάχθηκε εναντίον κάθε εσπευσμένης κίνησης και δεν ενθάρρυνε τον Μακάριο να προβεί σε αναθεώρηση του συντάγματος, αλλά ούτε και ο Μακάριος επιδίωξε συνεννόηση με τον Γεώργιο Παπανδρέου ως πρωθυπουργό πλέον της χώρας. Εξάλλου, ούτε και η αγγλική κυβέρνηση παρότρυνε επίσημα τον Μακάριο να προχωρήσει στην αναθεώρηση του συντάγματος. Ο Άρθουρ Κλαρκ, ο οποίος έκανε ιδιόχειρες σημειώσεις στο κείμενο των προτάσεων του Μακαρίου τον Νοέμβριο του 1963, ενήργησε ως άτομο, υπερβαίνοντας ίσως τις αρμοδιότητές του, αλλά επίσημη απάντηση από το Λονδίνο δεν έφθασε στη Λευκωσία. Η άποψη που κινείται στη θεωρία της συνωμοσίας ότι η γηραιά Αλβιόνα με την αιγυπτιακή της στάση ήθελε να παγιδεύσει τον Μακάριο και να προκαλέσει ταραχές στην Κύπρο είναι υποθετική. Ούτε η Αγγλία ούτε οι Ηνωμένες Πολιτείες επιδίωκαν ένταση στην Κύπρο μετά την υπογραφή των συμφωνιών της Ζυρίχης και του Λονδίνου. Η Αγγλία ίσως εκτιμούσε ότι ήταν ευθύνη της Ελλάδας να τιθασει τον Μακάριο⁴³. Εξάλλου, η αναθεώρηση του συντάγματος ήταν μια διαδικασία που θα έπρεπε να είχε τεθεί σταδιακά από άρθρο σε άρθρο και όχι συνολικά ως πακέτο.

Στις 30.11.1963 ο Μακάριος επέδωσε στον Κιουτσούκ τις προτάσεις του για την αναθεώρηση 13 σημείων του συντάγματος, καλώντας την τουρκοκυπριακή ηγεσία σε διαπραγματεύσεις. Το κείμενο επιδόθηκε και στους εκπροσώπους των τριών Εγγυητριών Δυνάμεων με την παρατήρηση ότι η κυπριακή κυβέρνηση θεωρούσε το ζήτημα εσωτερικό και δεν αναγνώριζε σε κανέναν το δικαίωμα ανάμιξης ή κάθε είδους επέμβασης. Τα 13 σημεία ήταν τα εξής:

1. *Να καταργηθεί το δικαίωμα αρνησικυρίας του Προέδρου και του Αντιπροέδρου.*
2. *Ο Αντιπρόεδρος της Δημοκρατίας να αναπληρώνει τον Πρόεδρο σε περίπτωση προσωρινής απουσίας του ή αδυναμίας ασκήσεως των καθηκόντων του.*
3. *Ο Πρόεδρος της Βουλής των Αντιπροσώπων και ο Τούρκος Αντιπρόεδρος να εκλέγονται από το σύνολο των βουλευτών και όχι όπως μέχρι τώρα ο Πρόεδρος από τους Έλληνες βουλευτές και ο Αντιπρόεδρος από τους Τούρκους βουλευτές.*

42. Κρανιδιώτη, *ό.π.*, 82.

43. Κληρίδη, *ό.π.*, σ. 186.

4. Ο Αντιπρόεδρος της Βουλής των Αντιπροσώπων να αναπληρώνει τον Πρόεδρο της Βουλής σε περίπτωση προσωρινής απουσίας του ή αδυναμίας ασκήσεως των καθηκόντων του.

5. Κατάργηση των διατάξεων σχετικά με τις χωριστές πλειοψηφίες.

6. Εγκαθίδρυση ενιαίων δήμων.

7. Συγκρότηση ενιαίας δικαστικής εξουσίας.

8. Ενοποίηση της χωροφυλακής και της αστυνομίας και κατάργηση όλων των διατάξεων για χωριστά σώματα ασφαλείας.

9. Ο αριθμός των μελών των δυνάμεων ασφαλείας να καθοριστεί με νόμο.

10. Οι Έλληνες και οι Τούρκοι να συμμετέχουν στις δημόσιες υπηρεσίες ανάλογα με τον πληθυσμό.

11. Ο αριθμός των μελών της Επιτροπής Δημοσίας Υπηρεσίας να μειωθεί από δέκα σε πέντε.

12. Όλες οι αποφάσεις της Επιτροπής Δημοσίας Υπηρεσίας να λαμβάνονται με απλή πλειοψηφία.

13. Η ελληνική κοινοτική συνέλευση να καταργηθεί.

Αν για τον Μακάριο τα 13 σημεία ήταν προτάσεις προς συζήτηση, για τους Τουρκοκύπριους συνιστούσαν κατάλυση της τουρκοκυπριακής κοινότητας και εκλήφθηκαν ως τελεσίγραφο. Η μη αναγνώριση του δικαιώματος των Εγγυητριών Δυνάμεων να αναμιχθούν στην υπόθεση ενίσχυσε περισσότερο τους φόβους των Τουρκοκυπρίων. Ο Μακάριος επωμιζόταν την ευθύνη για τις συνέπειες της μονομερούς ενέργειάς του. Τα αποτελέσματα είναι γνωστά.

Με τις ασυντόνιστες κινήσεις τους οι Ελληνοκύπριοι που δρούσαν κατά ομάδες-καπετανάτα απέτυχαν να συντρίψουν εν τη γενέσει της την καλά οργανωμένη από την ΤΟΥΡΔΥΚ τουρκοκυπριακή αντίσταση. Η αιματηρή ενδοκοινοτική σύγκρουση του Δεκεμβρίου οδήγησε στον σχηματισμό των τουρκοκυπριακών θυλάκων και στη de facto διχοτόμηση της Κύπρου. Οι Τουρκοκύπριοι κατόρθωσαν να διατηρήσουν υπό τον έλεγχό τους μια συμπαγή περιοχή που άρχιζε από τον τουρκοκυπριακό τομέα της Λευκωσίας και έφθανε βορειότερα μέχρι την οροσειρά του Πενταδακτύλου (συμπεριλαμβανομένης και της κορυφής του Αγίου Ιλαρίωνα). Κράτησαν επίσης τις θέσεις τους στους δικούς τους τομείς στις πόλεις Αμμόχωστο, Λάρνακα και Πάφο. Τουρκοκυπριακοί θύλακοι δημιουργήθηκαν και σε άλλες περιοχές της Κύπρου με σημαντικότερο πυρήνα τη μεγάλη κωμόπολη της Λεύκας, κοντά στον κόλπο της Μόρφου. Το 5-6% του κυπριακού εδάφους παρέμεινε υπό τουρκοκυπριακό έλεγχο. Οι Τουρκοκύπριοι αυτοπεριχαράκωθηκαν στους θυλάκους στους οποίους δεν είχε πρόσβαση η κυπριακή κυβέρνηση η οποία σταδιακά επέβαλε περιορισμούς, όπως την απα-

γόρευση εισαγωγής οικοδομικού υλικού και τσιμέντου, που θα μπορούσαν να χρησιμοποιηθούν για την κατασκευή οχυρωματικών έργων, καθώς και άλλων εξαρτημάτων, όπως μπαταριών, ηλεκτρικών εξαρτημάτων, χημικών προϊόντων, πετρελαιοειδών κ.ά. Ωστόσο, συνεχίστηκε η δωρεάν παροχή ηλεκτρικής ενέργειας από την Αρχή Ηλεκτρισμού. Οι Ελληνοκύπριοι δεν είχαν το δικαίωμα ελεύθερης διακίνησης μέσα στους τουρκοκυπριακούς θυλάκους, οι Τουρκοκύπριοι μπορούσαν να μεταβαίνουν σε οποιοδήποτε μέρος το οποίο ελεγχόταν από την κυβέρνηση, εφόσον η παράνομη διοίκηση τούς χορηγούσε άδεια. Το παρασιτικό αυτό μόρφωμα επιβίωνε με την οικονομική στήριξη της Τουρκίας.

Τα γεγονότα στην Κύπρο προσέλαβαν και διεθνή διάσταση. Ο κίνδυνος μιας ελληνοτουρκικής σύγκρουσης για το Κυπριακό και εξασθένισης της νοτιοανατολικής πτέρυγας του NATO ανησύχησε τις Ηνωμένες Πολιτείες και την Αγγλία η οποία ενδιαφερόταν για τις βάσεις της. Η Σοβιετική Ένωση, στα τέλη Δεκεμβρίου 1963, αναμίχθηκε στα γεγονότα και τάχθηκε εναντίον κάθε επέμβασης στα εσωτερικά της Κύπρου⁴⁴. Με νωπή ακόμα την κρίση της Κούβας οι Ηνωμένες Πολιτείες δεν επιθυμούσαν την εκμετάλλευση του Κυπριακού από τη Σοβιετική Ένωση στην ευαίσθητη περιοχή της Ανατολικής Μεσογείου. Η αναβίωση του αραβικού εθνικισμού και του νασσερισμού, η παρουσία της Σοβιετικής Ένωσης στον αραβικό κόσμο (χαρακτηριστική ήταν η διείσδυσή της στην Αίγυπτο) και η εμφάνιση των πρώτων ναυτικών της δυνάμεων στην Ανατολική Μεσόγειο ενεργοποίησαν το φοβικό σύνδρομο της Δύσης. Τώρα τέθηκε ζήτημα πρόσδεσης της Κύπρου στο NATO. Στην Πενταμελή Διάσκεψη του Λονδίνου (15 Ιανουαρίου – 10 Φεβρουαρίου 1964) στην οποία πήραν μέρος αντιπροσωπείες των Τριών Εγγυητριών Δυνάμεων, της ελληνοκυπριακής και της τουρκοκυπριακής κοινότητας (η κυπριακή κυβέρνηση δεν προσκλήθηκε), ο πρόεδρος της Διάσκεψης, υπουργός Κοινοπολιτειακών Σχέσεων Ντάνκαν Σαντς, πρότεινε να ενταχθεί η Κύπρος στο NATO και να εγκατασταθεί νατοϊκή ειρηνευτική δύναμη στο νησί. Η πρόταση απορρίφθηκε από την ελληνοκυπριακή αντιπροσωπεία (Γλαύκος Κληρίδης, Τάσος Παπαδόπουλος, Στέλλα Σουλιώτη, Σπύρος Κυπριανού και Κρίτων Τορναρίτης). Η τουρκοκυπριακή αντιπροσωπεία (Ραούφ Ντενκτάς, Χαλίλ Αλή Ριζά και Οσμάν Ορέκ) υπέβαλε σχέδιο ομοσπονδιοποίησης της Κύπρου με μετακίνηση πληθυσμών και με τη δημιουργία τουρκικών περιοχών σε έκταση 38% του εδάφους της Κύπρου. Η ελληνοκυπριακή αντιπροσωπεία απέρριψε τη διχοτομική τουρκική πρόταση και πρότεινε τη χορήγηση μειονοτικών δικαιωμάτων στους Τουρκοκύπριους, όπως προέβλεπε η σύμβαση της Ρώμης για τις μειονότητες. Το αδιέξοδο ήταν ορατό. Οι Βρετανοί παρέκαμψαν

44. Κρανιδιώτη, *ό.π.*, σσ. 100-101.

προσωρινά το συνταγματικό και σε συνεννόηση με τους Αμερικανούς επεξεργάστηκαν σχέδιο για την εγκατάσταση νατοϊκής ειρηνευτικής δύναμης στην Κύπρο. Στη σύνταξή του συνέβαλε ο Αμερικανός υφυπουργός Εξωτερικών Τζωρτζ Μπολ (George Ball). Το κοινό βρετανοαμερικανικό σχέδιο, γνωστό ως σχέδιο Σαντς-Μπολ, προέβλεπε την εγκατάσταση μιας νατοϊκής δύναμης 10.000 ανδρών υπό αγγλική διοίκηση και τη λύση του Κυπριακού εντός του πλαισίου του ΝΑΤΟ. Η κυπριακή κυβέρνηση παραγκωνιζόταν. Το σχέδιο έγινε δεκτό από την τουρκική κυβέρνηση, αλλά και από την ελληνική υπηρεσιακή κυβέρνηση του Ιωάννη Παρασκευόπουλου. Παρά τους εκφοβισμούς που υπέστη, ο Μακάριος τελικά το απέρριψε. Κατά τον Πρόεδρο της Κύπρου η εγκατάσταση νατοϊκών δυνάμεων στην Κύπρο θα οδηγούσε στη de jure διχοτόμηση της Κύπρου λόγω του ειδικού βάρους που είχε η Τουρκία εντός της συμμαχίας. Για να εξευρεθεί μια συμβιβαστική λύση ο Μπολ μετέβη στη Λευκωσία και συζήτησε με τον Μακάριο στις 12 και 13 Φεβρουαρίου μια παραλλαγή του σχεδίου η οποία προέβλεπε ότι η ειρηνευτική δύναμη δεν θα προερχόταν αποκλειστικά από χώρες του ΝΑΤΟ και ότι θα είχε άμεση σύνδεση με τα Ηνωμένα Έθνη, αλλά όχι με το Συμβούλιο Ασφαλείας. Ο Μακάριος δεν μεταπίστηκε.

Ο Μακάριος απέρριψε τη νατοποίηση της Κύπρου και επιδίωξε τη διεθνοποίηση του Κυπριακού. Στις 15 Φεβρουαρίου 1964 προσέφυγε στο Συμβούλιο Ασφαλείας του ΟΗΕ, ενθαρρυσμένος από τη στάση του σοβιετικού ηγέτη Νικήτα Χρουστσώφ, ο οποίος στις 7 Φεβρουαρίου 1964 είχε απευθύνει μήνυμα στους Προέδρους της Αμερικής και της Γαλλίας και στους πρωθυπουργούς της Ελλάδος, Τουρκίας και Αγγλίας, καταγγέλλοντας τις πιέσεις που ασκούσαν στην κυβέρνηση της Κύπρου να δεχτεί νατοϊκά στρατεύματα και να μην προσφύγει στο Συμβούλιο Ασφαλείας, και προειδοποιώντας ότι η Σοβιετική Ένωση δεν θα έμεινε αδιάφορη σε περίπτωση μιας οποιασδήποτε επέμβασης στην Κύπρο⁴⁵. Το Ψήφισμα 186 του Συμβουλίου Ασφαλείας της 4^{ης} Μαρτίου 1964, παρά τις αδυναμίες του, υπήρξε καθοριστικό για την πορεία της κυπριακής ανεξαρτησίας: 1. Αναγνώριζε τη νομιμότητα της κυπριακής κυβέρνησης, καλώντας την να λάβει όλα τα αναγκαία συμπληρωματικά μέτρα για τον τερματισμό της βίας και της αιματοχυσίας στο νησί. 2. Ζητούσε τη συναίνεσή της για την αποστολή ειρηνευτικής δύναμης του ΟΗΕ (UNFICUP). 3. Έδινε παράλληλα εντολή στον Γενικό Γραμματέα Ου Θαντ να διορίσει ειδικό διαμεσολαβητή που θα επιδίωκε μια ει-

45. *Αυτόθι*, σ. 118. Επίσης, Α.Γ. Ξύδη-Σ. Λιναρδάτου-Κ. Χατζηαργύρη, *Ο Μακάριος και οι Σύμμαχοί του*, εκδόσεις Gutenberg, Τρίτη Έκδοση, Αθήνα 1974, σσ. 70-71. Για την προσφυγή στο Συμβούλιο Ασφαλείας βλ. Γλαύκος Κληρίδης, *Η κατάθεσή μου, τόμος 2*, εκδόσεις «Αλήθεια», Λευκωσία 1989, σσ. 45-85.

ρηνική λύση σύμφωνα με τον καταστατικό χάρτη του ΟΗΕ⁴⁶.

Η Γιουγκοσλαβία στήριξε τον Μακάριο στην άοκνη προσπάθειά του για την εξεύρεση μιας λύσης στο πλαίσιο του ΟΗΕ και όχι του ΝΑΤΟ, ζητώντας επίσης την απόσυρση της ΕΛΔΥΚ και της ΤΟΥΡΔΥΚ από την Κύπρο⁴⁷.

Ωστόσο, ο ρόλος του ΟΗΕ δεν πρέπει να υπερτιμηθεί. Το ψήφισμα δεν κατονόμαζε την Τουρκία ως τη χώρα που θα έπρεπε να απέχει από τη χρήση βίας. Αποστολή της ειρηνευτικής δύναμης ήταν η αποτροπή της επανάληψης των συγκρούσεων, που συνεχίζονταν ακόμα στο νησί τον Φεβρουάριο και τον Μάρτιο του 1964, και όχι η παρεμπόδιση ξένης στρατιωτικής επέμβασης. Το ψήφισμα δεν ακύρωνε τη συνθήκη Εγγυήσεως. Οι Εγγυήτριες Δυνάμεις θα είχαν πάλι κύριο ρόλο. Κατά συνέπεια, το ψήφισμα του Συμβουλίου Ασφαλείας είχε περισσότερο ηθική σημασία για τον Μακάριο. Αναγνωρίστηκε η νομιμότητα της κυπριακής κυβέρνησης, η οποία αποτελούνταν πλέον μονάχα από Ελληνοκύπριους υπουργούς. Δεν έγινε αναφορά στη Βασική Διάθρωση της Κυπριακής Πολιτείας της Συνθήκης της Ζυρίχης και στο σχέδιο Σαντς-Μπολ.

Για την Κύπρο το μείζον θέμα ήταν η ασφάλεια της χώρας από ενδεχόμενη τουρκική εισβολή. Το θέμα αυτό αντιμετώπιζε η αυτοδύναμη πλέον κυβέρνηση του Γεωργίου Παπανδρέου η οποία σχηματίστηκε μετά τις εκλογές της 16^{ης} Φεβρουαρίου 1964. Η θέση της κυβέρνησης Παπανδρέου στο Κυπριακό είχε δύο άξονες: 1) την αποτροπή της σοβιετικής ανάμιξης στο Κυπριακό και της διάβρωσης του πολιτικού βίου από το ΑΚΕΛ, 2) τη νατοποίηση της Κύπρου μέσω της ένωσης του νησιού με την Ελλάδα με την εκχώρηση μιας νατοϊκής βάσης στην Τουρκία και τον σεβασμό των δικαιωμάτων της τουρκοκυπριακής μειονότητας⁴⁸. Έτσι, δεν θα ετίθετο ζήτημα ασφάλειας της Τουρκίας, αν η Κύπρος μέσω της ένωσης με την Ελλάδα εντασσόταν στο ΝΑΤΟ. Το δίλημμα ήταν κουβανοποίηση ή νατοποίηση της Κύπρου. Ο Παπανδρέου έθετε ζήτημα συντονισμένων ενεργειών Αθήνας-Λευκωσίας. Η “μυστική” αποστολή της ελληνικής μεραρχίας στην Κύπρο από τον Απρίλιο μέχρι τον Αύγουστο του 1964 εξυπηρετούσε διττό σκοπό. 1) Διασφάλιζε τον έλεγχο του Μακαρίου και καθιστούσε εφικτή μια νατοϊκή λύση, παρά τις τυχόν αντιδράσεις του Μακαρίου και του ΑΚΕΛ. 2) Απέτρεπε την Τουρκία να προχωρήσει σε εισβολή, κάτι που θα οδηγούσε σε ελληνο-

46. Λεωνίδας Γ. Παπαδόπουλος, *Το Κυπριακό Ζήτημα. Κείμενα 1959-1974*, University Studio Press, Θεσσαλονίκη 1999, σ. 17.

47. Βλ. Μ.Ν., “Yugoslavia and Cyprus”, *ό.π.*, σσ. 2844-45.

48. Για την πολιτική της Ένωσης Κέντρου στο Κυπριακό γενικά βλ. Παύλος Πετρίδης, *Ο Γεώργιος Παπανδρέου και το Κυπριακό Ζήτημα (1954-1965)*. *Ντοκουμέντα*, εκδόσεις University Studio Press, Θεσσαλονίκη 1998, σσ. 202-376.

τουρκικό πόλεμο⁴⁹. Για το λόγο αυτό η αποστολή της μεραρχίας είχε την έγκριση των Ηνωμένων Πολιτειών και της Αγγλίας και τη σιωπηρή συγκατάθεση της Τουρκίας, παρά τις αρχικές της αντιδράσεις⁵⁰. Η ένωση της Κύπρου με την Ελλάδα υπό νατοϊκή σκέπη επανερχόταν ως λύση του Κυπριακού στην κυβέρνηση Παπανδρέου, αλλά το φοβικό σύνδρομο της Τουρκίας σε καμιά περίπτωση δεν εξαλείφθηκε. Η Άγκυρα φοβόταν κυρίως το γεγονός ότι η ελληνική επικράτεια, έστω και εντός νατοϊκού πλαισίου, θα επεκτεινόταν στην ευαίσθητη περιοχή της Ανατολικής Μεσογείου, η Ελλάδα θα μπορούσε να ελέγχει τα λιμάνια της Αλεξανδρέττας και της Μερσίνης και να εξελιχθεί σε παράγοντα στη Μέση Ανατολή. Οι Τούρκοι έθεταν ζήτημα Καστελόριζου, ακριβώς για να διασπαστεί ο ενιαίος θαλάσσιος χώρος Ελλάδας-Κύπρου. Ακόμα και η διχοτόμηση της Κύπρου δεν θεωρούνταν η καλύτερη λύση για την Τουρκία. Και κανένας Τουρκοκύπριος να μην υπήρχε, η Τουρκία θα έθετε Κυπριακό ζήτημα, σημειώνει ο Αχμέτ Νταβούτογλου⁵¹.

Η κυπριακή κυβέρνηση κατανόησε πλήρως τη σημασία της ίδρυσης κυπριακού στρατού και αφοπλισμού των ατάκτων. Την 1^η Ιουνίου 1964 θεσπίστηκε ο νόμος περί Εθνικής Φρουράς, ο οποίος προέβλεπε υποχρεωτική στρατιωτική θητεία. Προκλήθηκε μια νέα κρίση. Στις 2 Ιουνίου 1964 συνεδρίασε το Συμβούλιο Εθνικής Ασφάλειας της Τουρκίας και αποφάσισε στρατιωτική επέμβαση στην Κύπρο, αλλά ο πρωθυπουργός Ισμέτ Ινονού ζήτησε πρώτα τη γνώμη των Ηνωμένων Πολιτειών, τονίζοντας στον Αμερικανό πρέσβη στην Άγκυρα Ράυμοντ Χαίαρ (Raymond Hare) «*ότι όλες οι τουρκικές κυβερνήσεις σκέπτονται να καταλάβουν ένα μέρος του νησιού και να σταματήσουν εκεί. Οι Έλληνες μπορούν να καταλάβουν ένα μέρος, οι δυνάμεις του ΟΗΕ μπορούν να μείνουν ανάμεσά τους. Από*

49. Βλ. Άγγελος Μ. Συρίγος, «Η ελληνική μεραρχία στην Κύπρο (1964-1968) και ο ρόλος των μεγάλων δυνάμεων», στο συλλογικό έργο Παπαπολυβίου-Συρίγος-Χατζηβασιλείου (επιμ.), Το Κυπριακό και το Διεθνές Σύστημα, *ό.π.*, σσ. 271-272.

50. Χριστοδούλου, *ό.π.*, σ. 395.

51. Κατά τον Νταβούτογλου η σημασία του Κυπριακού από την οπτική της Τουρκίας μπορεί να μελετηθεί κατά βάση σε δύο κυρίως άξονες. 1) Η προστασία της τουρκικής κοινότητας έχει σημασία όχι μόνο από την άποψη της εν λόγω κοινότητας, αλλά και από την άποψη του μέλλοντος των λοιπών κοινοτήτων, που συνιστούν οθωμανικά κατάλοιπα. 2) Ο δεύτερος άξονας είναι η σημασία της γεωγραφικής θέσης του νησιού από γεωστρατηγική άποψη. Ο άξονας αυτός είναι ζωτικός, ανεξάρτητα από το ανθρώπινο στοιχείο που ζει εκεί. Καμιά χώρα δεν μπορεί να μείνει αδιάφορη σε ένα τέτοιο νησί που βρίσκεται στην καρδιά του ζωτικού της χώρου. Η Τουρκία είναι υποχρεωμένη να ενδιαφέρεται για την Κύπρο πέραν του ανθρώπινου παράγοντα. Βλ. Αχμέτ Νταβούτογλου, *Το στρατηγικό βάθος. Η διεθνής θέση της Τουρκίας* (μτφρ. Νικόλαος Ραπτόπουλος, επιμ. Νεοκλής Σαρρής), εκδόσεις Ποιότητα, Αθήνα 2010, σσ. 278-279.

τη θέση αυτή μπορούν να προχωρήσουν σε ουσιαστικές συνομιλίες»⁵². Η αυστηρή επιστολή του Προέδρου Λίντον Τζόνσον, στις 5 Ιουνίου 1964, προς τον Ινονού απέτρεψε την τουρκική επέμβαση⁵³. Στην απάντησή του προς τον Τζόνσον, στις 13 Ιουνίου 1964, ο Ινονού εξέφρασε την απογοήτευσή του για τη στάση της Αμερικής, δήλωσε ότι αναβλήθηκε η τουρκική στρατιωτική επέμβαση στην Κύπρο, αλλά ότι η Τουρκία διατηρούσε το δικαίωμα της επέμβασης στο νησί⁵⁴. Ο Τζόνσον προσκάλεσε τον Παπανδρέου και τον Ινονού στην Ουάσιγκτον για διαβουλεύσεις.

Στις 10 Ιουνίου 1964 ο Μακάριος είχε αποστείλει τηλεγράφημα σε όλους τους αρχηγούς των κρατών στο οποίο εφιστούσε την προσοχή στις σοβαρές δοκιμασίες και τους κινδύνους που αντιμετώπιζε η Κύπρος. Στις 17 Ιουνίου 1964 ο Τίτο απάντησε στον Μακάριο με τηλεγραφικό μήνυμα το οποίο ο πρέσβης της Γιουγκοσλαβίας, Μπράνκο Βούτσινιτς, επέδωσε στον Μακάριο στις 27 Ιουνίου 1964. Ο Τίτο παρείχε πλήρη ηθική υποστήριξη στον Μακάριο για λύση του Κυπριακού εντός του ΟΗΕ.

«Συμμερίζομαι πλήρως την ανησυχία σας ότι αι συνέπειαι εκ της περαιτέρω επιδεινώσεως της καταστάσεως δύνανται να αποβούν άκρως σοβαραί όχι μόνον διά την Κύπρον και την περίξ αυτής περιοχόν του κόσμου, αλλά γενικώς διά την ειρήνην. Η Γιουγκοσλαβική Κυβέρνησις και εγώ προσωπικώς επανειλημμένως ετονίσαμεν την ανάγκην ειρηνεύσεως και δημιουργίας ατμοσφαιρας, η οποία θα καθίστα δυνατόν για τον λαόν της Κύπρου να επιλύση τας διαφοράς του κατά τρόπον ειρηνικόν και να διασφαλίση συνθήκας καλής διαβιώσεως των δύο εθνικών οντοτήτων εντός μιας ανεξαρτήτου και κυριάρχου Κυπριακής Πολιτείας. Θεωρώ ως ορθήν την άποψίν σας ότι, προς τούτο, αι καλά υπηρεσίαι των Ηνωμένων Εθνών εξακολουθούν να είναι απαραίτητοι και χρήσιμοι, ιδιαίτέρως ως εγγύησις κατά του έξωθεν κινδύνου. [...] Διαβεβαιών την Υμετέραν Μακαριότητα ότι η Σοσιαλιστική Ομόσπονδος Δημοκρατία της Γιουγκοσλαβίας θα καταβάλλη και εις το μέλλον πάσαν δυνατήν προσπάθειαν διά την διατήρησιν της ανεξαρτησίας και της εδαφικής ακεραιότητος της

52. Nasuh Uslu, *The Turkish-American Relationship between 1917-2003. The History of a Distinctive Alliance* (New York: Nova Science Publishers, 2003), σσ. 169-170.

53. Κρανιδιώτη, *ό.π.*, σσ. 191-195. Ο Τζόνσον επικαλέστηκε τον κίνδυνο ελληνοτουρκικού πολέμου, κάτι αδιανόητο για το ΝΑΤΟ, και τη σοβιετική ανάμιξη στην κρίση, καθιστώντας σαφές ότι το ΝΑΤΟ δεν είχε την υποχρέωση να βοηθήσει την Τουρκία σε περίπτωση σοβιετοτουρκικού πολέμου, αν η Τουρκία προέβαινε σε ενέργειες που δεν θα είχαν τη συγκατάθεση μελών της συμμαχίας.

54. Uslu, *ό.π.*, σ. 173.

Δημοκρατίας της Κύπρου, δράττομαι της ευκαιρίας να εκφράσω προς την Υμετέραν Μακαριότητα την βαθυτάτην εκτίμησίν μου»⁵⁵.

Μετά την απόφαση της κυπριακής κυβέρνησης για την ίδρυση της Εθνικής Φρουράς τέθηκε και το ζήτημα του εξοπλισμού της. Ο Μακάριος στράφηκε στη Σοβιετική Ένωση. Στις αρχές Ιουνίου 1964 ο Βάσος Λυσσαρίδης, ταξιδεύοντας προς τη Μόσχα για την αγορά οπλισμού, επισκέφθηκε το Βελιγράδι με αφορμή τη σύνοδο της Επιτροπής για τη Διαβαλκανική Συνεργασία. Δεν ήταν η πρώτη φορά που ο Λυσσαρίδης θα επισκεπτόταν τη Σοβιετική Ένωση. Στις αρχές Φεβρουαρίου 1964 ο Λυσσαρίδης και ο Ανδρέας Αραούζος, υπουργός Εμπορίου, είχαν συναντηθεί με τον Χρυστσώφ στο Σότσι της Μαύρης Θάλασσας. Ήταν η πρώτη επαφή υψηλού επιπέδου μιας ειδικής κυπριακής αποστολής. Ο Χρυστσώφ έδωσε κατηγορηματικές διαβεβαιώσεις ότι θα αποτρέψει τουρκική εισβολή στην Κύπρο⁵⁶. Στο Βελιγράδι, στις 10 Ιουνίου 1964, ο Λυσσαρίδης συναντήθηκε με τον Μπόγκνταν Τσρνόμπρνγια (Bogdan Crnobrnja), σύμβουλο του Τίτο. Ο Λυσσαρίδης μετέφερε στον Τίτο τους θερμούς χαιρετισμούς του Μακαρίου, τις ευχαριστίες του για την υποστήριξη της Γιουγκοσλαβίας στην κυπριακή υπόθεση και την ελπίδα του ότι θα τον συναντήσει στη σύνοδο των Αδεσμεύτων στο Κάιρο. Χαρακτήρισε την κατάσταση στην Κύπρο εξαιρετικά δύσκολη και στην ερώτηση του Τσρνόμπρνγια αν αναμένουν πραγματικά τουρκική επέμβαση, ο Λυσσαρίδης απάντησε εμπιστευτικά ότι την θεωρούν ελάχιστα πιθανή, διότι μια ελληνοτουρκική σύγκρουση δεν θα συνέφερε τις Ηνωμένες Πολιτείες. Επισήμανε ότι η μοναδική διέξοδος για την Κύπρο είναι η αδέσμευτη πολιτική⁵⁷. Οι αδέσμευτες χώρες θα έπρεπε να αναλάβουν ενεργότερη δράση και να παράσχουν ηθική στήριξη. Έτσι, θα ήταν ευκολότερο για τη Σοβιετική Ένωση να αναμιχθεί. Αποκάλυψε ότι μεταβαίνει στη Μόσχα για την αγορά αμυντικών όπλων, όπως υποσχέθηκε ο σοβιετικός πρέσβης στη Λευκωσία. Στην ερώτηση του Τσρνόμπρνγια αν η Σοβιετική Ένωση κατέστησε γνωστή τη θέση της για το Κυπριακό στους Τούρκους, ο Λυσσαρίδης απάντησε καταφατικά, πράγμα που τους βοηθάει, καθώς η Σοβιετική Ένωση δεν μπορεί να μείνει αδιάφορη έναντι

55. Γραφείον Δημοσίων Πληροφοριών (στο εξής ΓΔΠ). Ανακοινωθέν, 27^η Ιουνίου 1964. Μήνυμα του Προέδρου Τίτο προς τον Πρόεδρον της Δημοκρατίας, <http://www.piopressreleases.com.cy>.

56. Χριστοδούλου, *ό.π.*, σ. 372-373.

57. *AJ, KPR, I-5-b Kipar, k.251, Str.pov.br.379/1. Zabeleška o razgovoru Bogdana Crnobrnje sa kiparskim predstavnikom na sastanku Komiteta za Medjubalkansku saradju Vasos Lisaridodes-om, členom Parlamenta i ličnim lekarom Makariosa. 10.juna 1964.*